

GLAVA VI

MEDALJONI, ANEGDOTE I DRUGI PRILOZI

a) Medaljoni (fragmenti sećanja)

»MI MORAMO DOBITI RAT, JER NAM I BOG POMAŽE! ...«

Posle 11. novembra 1942. godine kada je Šesta istočnobosanska brigada zauzela manastir u kome su se nalazili štab i dva bataljona Račićevih četnika, četnici su u proleće 1943. godine ponovo zaposeli manastir. Kamenjar je rešio da ih tamo napadne. Ujutro rano zaposeli smo okolne visove sa dve čete, a moja Druga, ostala je u rezervi. Nalazili smo se zajedno na istočnoj padini k. 400, sasvim blizu manastira. Bili smo ubeđeni da ćemo manastir lako zauzeti i da ćemo iznenaditi četnike. Međutim, to nije ispalo tako... četnici su dva puškomitraljeza postavili na zvonik i kada su naši krenuli u napad, otvorili su paklenu vatru, tako se mi nismo usudili da ih i dalje napadamo.

Razmišljajući šta dalje da radi, Kamenjar je naredio da poteovem minobacač 82 mm koji smo vukli bez nišanskih sprava i sa samo dve mine. Komandir tog odeljenja je bio Branko Krnjaja, nekadašnji profesor matematike u rumskoj gimnaziji. Kao artiljerac bivše jugoslovenske vojske, počnem objašnjavati Kamenjaru da tu minobacač ne može ništa jer on ima ubaenu putanju, a za likvidiranje ova dva puškomitraljeza na tornju nama je tebao top koji ima horizontalnu putanju. On me je mirno saslušao, ali mi je ipak naredio da pozovem Krnjaju sa minobacačem. Kada sam ga pozvao i objasnio mu zadatak, on mi je odgovorio: »Ti si lud i kao da ne znaš kako minobacač gađa! Nama je ovde potreban top«. Rekao sam mu da sam i ja to već rekao Kamenjaru, ali da je on ipak naredio da ga pozovem sa minobacačem.

Krnjaja je samo slegao ramenima, odabrao mesto, postavio svoj minobacač i počeo nešto da meri pomoću viska koji

je stalno nosio sa sobom. Kada je ispalio prvu minu, ona je otišla u visinu i nikako da padne, tako da je i Kamenjar postao nestrpljiv. Na svojoj putanji, padajući na dole, mina je udarila u sims prozora gde su bili puškomitraljezi tako da su oba puškomitraljesca poginula.

Odmah posle toga četnici su istakli bele zastave i svi su se predali. Tada sam rekao Kamenjaru: »Mi moramo dobiti rat, jer nam i bog pomaže!« Ja počnem opet da mu objašnjavam da sada može ispaliti hiljadu mina, a da se ovaj pogodak nikada neće više i ne može ponoviti. On mi je na sve ovo odgovorio: »E, meni je baš i trebao samo ovoj jedinici pogodak da spasem svoje ljude«. I produžio je do manastira.

Posle toga Kamenjar mi je »dušu vadio«. Kao artiljerac kod njega sam izgubio svaki autoritet sve do 10. septembra 1943. godine kada smo po drugi put zauzimali Vlasenicu. U to vreme imali smo dva brdska topa sa nešto malo municije. Da bismo zauzeli grad, prvo je trebalo zauzeti brežuljak Kik na kome je bilo izgrađeno nekoliko bunkera. Taj zadatak dobili su topovi koji u kočnicama nisu imali hidraulične tečnosti i zato nisu mogli gađati. I pored toga, Kamenjar je naredio da se oni dovuku, jer nije više imao poverenje u moje poznavanje artiljerije. Znajući da to neće uspeti, komandiru voda topova, sam naredio da paljenje vrši iz zaklona, što je on i učinio.

Kada je prvi top ispalio, granata je eksplodirala nedaleko od cevi. Kamenjar je na to rekao: »Izgleda da su nas već osetili i počeli gađati«. Ja sam jedva dočekao da mu odgovorim da su to naše granate, a ne neprijateljske. Umesto toga, on je naredio da opali i drugi top, sa kojim se isto desilo. Kada smo pogledali oba topa, videlo se da hidraulične kočnice nisu povratile cevi nazad u prvobitan položaj... Naravno, ja sam likovao što mi se povratio ugled artiljerca, ali je zato Kamenjar bio veoma tužan što ovo nije uspeo. Pošto sam tada bio njegov zamenik, predložio sam mu da Ilija Suvic sa svojim bombašima zauzme bunkere jer je on to i ranije radio i to vrlo uspešno. Kamenjar je to prihvatio i odmah naredio Iliji, što je ovaj i učinio. Čim je zauzeo bunkere, Ilija je dao znak raketom da je zadatak završen. Tek tada su ostale jedinice napale na grad i vrlo brzo ga zauzele.

Isikustivo iz napada na manastir Tavnu naučilo me je da u ratu vredi sve probati, pa i ono nemoguće. Jer nikom, čini mi

se, ne bi palo na pamet da minobacačem gada puškomitraljeze na prozoru zvonika crkve, ali Kamenjar je to pokušao i uspelo mu je... — Ispričao je ovaj događaj Stevan Bikić.

POMOGLI SU NAM LUKAVSTVO I DRSKOST

— Negde u proleće 1943. godine naređeno mi je da sa bataljonom i 100 tovarnih konja krenem iz Birča na Majevicu radi prenošenja hrane za bolnice u šekovićima — seća se Stevan Bikić. — Takve zadatke sam često dobijao kao da sam se za njih specijalizovao ili su u mene imali više poverenja.

Pošto smo put Tuzla—Zvornik uvek prelazili po noći, to smo i ovog puta iz s. Zajednica krenuli nešto ranije i u planinu Jelicu ušli već kad je pao mrak. U isto vreme počela je da pada kiša kakvu ja, čini mi se, nikad ranije nisam doživeo. Put sam dobro poznao i zato nisam uzimao vodiča, nego sam sa džepnom lampom išao na čelu kolone. Čim su nastupili mrak i kiša, čuo sam već poznatu izreku »stoj čelo, nema veze«. Povratim se sve do začelja i povežem kolonu. Samo što sam ih poveo, iza sebe ponovo čujem »stoj čelo, nema veze«. Tako se to ponavljalo bezbroj puta. Ocenio sam da drum nećemo preći po noći, a ljudi će se izmučiti, i zato sam naredio da kolona stane, istovari toware sa konja i odmah počne da se kuva doručak. Ponovni pokret počeo kada svane i kada se doručkuje. Posle ovakvog naređenja, pronašli su me dva člana Poiitodela Birigade i komesar Bataljona Šime Jablan. Počeli su mi pretiti vojnim sudom i ubeđivati da se krene odmah. Članovi Poiitodela su bili Maksim Goranović i Petar Vujović. Zašto su oni uopšte pošli sa mnom, nije mi ni sada jasno. Njihove predloge sam odbio i rekao im da će biti kako sam naredio.

Ljudi su bili prokisli do kože, a vatra nije mogla da se založi jer nije bilo ničega suvog. Misleći šta da radim, setim se harmonike koju smo sa sobom nosili, jer smo imali borca koji* je znao da svira. Pozovem njega, i harmoniku udarim u bukvu i tako naložimo prvu vatru. Nakon ove, svaka grupa je založila sebi vatru. Ja sam celu noć obilazio obezbeđenje koje sam postavio, jer sam očekivao da nas neprijatelj može napasti, pošto je bio blizu svud oko nas.

Jutro je svanulo sunčano, a sa mnogom niko nije hteo da razgovara, pa ni oni najbliži iz Štaba Bataljona. Čak se ni komandiri četa nisu slagali sa mojom odlukom, jer su razmišljali šta ih čeka na drumu. Kada smo krenuli i izašli iz šume, nalazio sam se na začelju kolone. Sa leve strane pucali su na kolonu četnici iz s. Zelje, koje je bilo srpsko i udaljeno oko 800 m od nas. U isto vreme, u susret nama ali susednom kosom išlo je oko 80 pripadnika »zelenog kadra« iz Kalesija. Stao sam sa dva kurira i sačekao ih. Kada smo se sreli, pitao sam ih ko to puca iz s. Zelja. Rekli su mi da su četnici što sam i je znao. Naredio sam im da se rasporede i pucaju na njih, što su oni i učinili. Bili su jako iznenađeni da smo se mi usudili da po danu prelazimo drum. Rekao sam da je to naša odluka, a ako nas netko napadne, da ćemo im popaliti kuće i otišao za kolonom jer je i mene više interesovao drum. Kada sam stigao, naša zaseda koju smo postavili levo i desno već je zarobila 4 finansa koji su iz Zvornika vozili u Tuzlu puna kola cigareta. Kola smo zarobili, njima uzeli uniforme i oružje i pustili ih, neki od njih su bili i naši saradnici, što su dokazali potvrdom od našeg mesnog odbora iz Tuzle. Žene, deca i njih dvadesetak sa puškama sakupili su se na drumu i posmatraju našu kolonu. Tu sam zatekao komesara bataljona Šime Jablana kojem sam rekao da im održi jedan kraći govor. On mi je opsovao »kurvu gospu«, jer je bio Dalmatinac, i rekao mi da se što pre izgubimo jer će ovi naoružani pucati nam u leđa. U to vreme kolona je već prešla drum i zasede se povukle. Ostali smo komesar, ja i dva kurira. Narod se još ne razilazi i na moje insistiranje komesar im je ipak održao govor, i to dobar.

Kada smo krenuli za kolonom, morali smo preći jednu livadu koja nam se činila veoma velika iako nije bila.

Dogovorili smo se da se ne okrećemo, a on mi je celo vreme psovao »kurvu gospu« što sam ga doveo u takvu situaciju. Očekivali smo celo vreme da će nam oni naoružani pripucati u leđa ali, sva sreća, nisu. Tako smo konačno prešli drum uspešno i bez ikakve borbe. Ali li pored toga, Štab Brigade me je pozvao i oštro kritikovao što sam doneo takvu odluku i na svoju ruku...

KOŠMARNI SAN JEDNOG TIFUSARA

Pre dolaska u Prvu vojvođansku (Ikasnije proletersku) brigadu bio sam borac »S« bataljona, iz grupe vojvođanskih udarnih bataljona u istočnoj Bosni. U Prvu brigadu dolazim sa izvesnim iskustvom. Prvo ratno krštenje bilo je daleko iza mene iako nisam imao više od 17 godina. Primljen sam izvanredno, mada se pojedinosti ne sećam. Odmah mi je ukazano veliko poverenje. Postavljen sam za pomoćnika Lazaru Markoviću Čađi. Laza je bio puškomitraljezac, a ja njegov zamenik. Bio sam svestan odgovornosti. Znao sam kome se u to vreme poveravao puškomitraljez kada je postojala velika oskudica oružja. To je bio period kada svi borci još nisu imali ni puške. Ukazano poverenje činilo me je ponosnim i to iz tri razloga, rekao bih objektivnih a ne subjektivnih. Evo zbog čega. Prvo, kada mi je saopšteno da idem za pomoćnika Lazi Markoviću, koji je docnije postao narodni heroj Jugoslavije, kao usput dato mi je do znanja da je Laza neustrašiv borac, prgav, u borbi samovoljan i da moram voditi računa o međusobnim odnosima. Drugo, što me je naročito opterećivalo to je činjenica da je i moj stariji brat, Radovan Baburski Šaja, bio već poznati borac i rukovodilac u istoj brigadi, te o svom neuspehu nisam smeo ni pomišljati. I treće, što sam i sam bio član Komunističke partije Jugoslavije, pa sam ukazano poverenje morao po svojšću cenu opravdati.

(Nisam se tako reći ni zagrejao na novom borbenom zadatku kad sam dobio temperaturu od 40 stepeni. Umesto da ispoljim hrabrost, disciplinu, odvažnost, ja sam iznenada osetio strahovitu mučninu, drhtavicu, malaksalost. Dobijam neke visoke šumove u glavi. Kretanje mi je postalo nemoguće, hvatao me strah od visine... Dijagnoza mi se ne saopštava. Pnimećujem kao kroz maglu da su bolničarke uzbuđene. Dijalog između bolničarki i boraca mojih drugova uopšte ne razumem. Do moje već pomućne svesti prodire odjednom šapat — tifus! Ubrzo padam u komu, ali ne i potpuno, čujem još kako moji drugovi borci traže moju izolaciju. Predostrožnost je na visini. Preventiva se sprovodi u skladu sa mogućnostima. Volja da mi se pomogne postoji, a naše mogućnosti su veoma slabašne.

Kao kroz san čujem prigušen glas: »Ustaj, polazak!« Odmah zatim dva druga me hvataju ispod pazuha. Govore mi

molećivo: »Hajde, druže, polako! čeka te tvoj drug napolju s konjem. Moraš u bolnicu...« Nose me bez moje saglasnosti do konja. Borac koji je zadužen da me odvede i prebaci do bolnice nisam prepoznao. Osećam potpuno nemoć. Stavljaju me na konja bez samara. Ne mogu da se održim na konju. U polusvesnom stanju strmoglavce padam sa konja. To se ponavlja nekoliko puta. Gubim svest.. . Nalkog nekog vremena budi me psovtka neuobičajena među partizanima: »Majku ti tvoju! .. Ubiću te! Moram te odvesti, izdrži još malo«. Pa opet: »Ostaviću te! Ne smem u bolnicu bez tebe! Ne smem se vraćati u jedinicu bez potvrde da sam te predao lekaru!«

Pirepirika je potrajala i to samo u jednom smeru jer ja nisam bio sposoban ni za kakav razgovor a kamoli za prepirku. Koliko smo se udaljili od mesta polaska ne znam. U jednom momentu primetio sam pored mene dva druga. Sunce zalazi. Nastupa i noć. Nalazimo se u gustoj šumi. Naređuju mi: »Ovde ostajemo, da se nisi maknuo ni koraka. Ovo ti je ćebe da se pdkriješ«. Zatim nastaje tišina. Šta se u toku noći dešavalo zaista ne znam.

Sutradan našao sam se na nekom proplanku, udaljenom podosta od šume gde sam ostavljen. Sunce je već poodmaklo. Oko mene vidim nekoitliko nepoznatih ljudi i žena. Plaču i krste se. Ubrzo stižu i moji drugovi sa konjem. »Povišenim glasom jedan me upita: »Otkud ovde, bog te mazao? Pa ovo je četničko selo, jadmiče. Mogli su te ubiti... Gde ti je ćebe, kapa«? — ispljuje ovaj »moj drug« čitav rafal pogrđnih reči, psujući kao kočijaš. Nije uopšte uzimao u obzir moje fizičko i psihičko stanje i — da me je ostavio samog u šumi. Sva sreća što se kasnije nigde nismo sreli. Nikada mu to nisam i ne bih oprostio.

U međuvremenu, jedan od njih dvojice odnekud je doneo moje ćebe i kapu. Put u neizvesnost je nastavljen. Ratničke vrline i vojničke sposobnosti okačene su da miruju pod krošnjom užasa. Među nama neravnopravnima nastavljena je borba za spasavanje golog života. Traži se izlaz u bezizlazu. Nekoliko puta padao sam u komu. U polusvesnoj glavi rojile su se sumorne misli. U trenucima svesti razmišljao sam i donosio čudne zaključke o smislu života: ono što se sa mnom radi i greh je i zločin — mislio sam. Zašto mi jednostavno ne skrate muke? Umirim se kad na momente odnekud začujem nove rafale psovki. Verovao sam tada da one najavljuju moj kraj.

Odjednom, vidim groblje svud oko nas. Krst do krsta. Ispod sarkofaga iznose nosila, sklepana u partizanskoj radionici, što je bilo izvesno s obzirom na izgled. Napokon stavljaju me na nosila. Pored mene, vezanog za nosila, još nekoliko drugova i jedna drugarica. Krenuli smo. Sprovodi nas manja grupa boraca. Donose, spuštaju i ostavljaju nas ispod ogromne stene, koja je svojom veličinom natkrila okolinu. Ponovo zapadam u komu. Nastaje potpuna, poznata gluva tišina. Samo u retkim intervalima pojedini i nepovezani odlomci ljudskog glasa predkivali su mir. Voda! Jaki mlazevi izvorske vode neprekidno mi kvase rasušana usta. što su mlazevi jači, nebo se sve više otvara. Ispred očiju promiču miogobrojne vile, kule i raskošni srednjovekovni zamkovi. Otvaraju se teška zlatna ukrašena vrata. Devojke anđeoske lapote primaju nas u svoj zagrljaj. Nude nam raznovrsne đakonije, jela i pića u neograničenim količinama. Izbor je raznovrstan i prevelik. Prolazeći kroz pozlaćena vrata znao sam da ulazim u raj i da je mojim patnjama došao kraj. Čujem pozive: »Ko želi rezance sa sirom ili makom,, neka uđe u ovu prostoriju. Ko želi razna pečenja, neka ide u onu prostoriju pored parka. Ko želi suvomesnate proizvode, neka uđe na prva vrata desno. Ko obožava slatkiše, taj neka uđe na druga vrata levo. Alkoholna i bezalkoholna pića u neograničenim količinama mogu se dobiti pritiskom na dugme...«

Odjednom, na velikoj zelenoj livadi pojavljuje se vašar prepun raznovrsnih limuzina najsavremenijeg tipa. Na sve strane u raznim bojama razapeti su šatori ukrašeni liciderskim kolačima. U produžetku su vozaljke i ringišpili, prepuni mladog sveta. Svi su svečano odeveni. Na sve strane čuju se pesme, igre i veselje, praćeni grupama sremskih tamburaša. Pluća se nadimaju od radosti. Srce otkucava glasno. Zadovoljstvu nema kraja. Bio je to košimarni san jednog tifusara! ..

»Ne potraja dugo, kad crni oblak, praćen olujnim vetrom, kišom i ledom natkrili ovo rajsko prostranstvo. Aveti munja i gromova raspориše nosila iz kojih sam podigao glavu. Okupan u znoju, dolazim sebi. Odjek krampova čujem sve bolje i jasnije. Pored mene tri moja saborca, dva druga i drugarica, leže nepomično. Oprostili su se od života još pre petnaestak dana. Samo zahvaljujući strahovitoj oluji, munjama i gromovima, a naročito krampovima kojima su kopana večna prebivališta mojih mrtvih drugova znao sam da sam prebrodio tifusarsku krizu i os-

tao živ... (Ispričao Živiko Baburski iz D. Tovarnika, politički delegat voda u 1. Vojvođanskoj brigadi).

HTELI SMO ZAKLATI KONJA, A ON CRK'O

— Najteže u ratu mi je bilo kada sam dobila tifus — iznosi u svojim izbledelim i napabirčenim sećanjima Rozina Kolesar Bela, koja je sa svojih dvadeset godina naipustila rodni Šid i postala borac Pirve vojvođanske brigade u istočnoj Bosni.

— Dogodilo se to odmah posle napada na Srebrenicu i dolaska proletera. Iz svih naših jedinica prikupljeni su tifusari i zajedno sa jednim doktorom i doktoricom uputili su nas prema Kladnju. Tu smo u nekoj dubokoj provaliji, obrasloj šumom, improvizovali tifusarsko sabiralište. Nas je bilo podosta,, jedna poveća četa, a hrane i lekova niotkuda. Jedino u vodi nismo oskudevali, a umesto hrane kidali smo bukovi list. Zbog visoke temperature, ni lišće nismo imali snage da sažvaćemo. Tražili smo od doktora da zakoljemo jedinog konja koji nam je nosio sanitetski materijal. Nije nam dozvolio. Jednoga dana konj je crk'o. Poverovali smo »da ima pravde« i navalili na ostatke ove jadne životinje. Sekli smo i glodali presno konjsko meso jer vatru nismo smeli paliti zbog četničkih i legionarskih lešinara koji su tragali za nama.

Posle desetak dana, pošto smo se već dobro prepolovili, oni koji su malo prezdravili počeli su da traže izlaz iz ove stravične jaruge smrti. Kako je ko iz nje izašao, tako se u nju nije više vraćao. Tada su u izvidnicu krenuli i doktor i doktorica. Nisu se ni oni vratili. Na izlazu iz jaruge sačekali su ih četnici i poklali.

Sutradan smo krenuli i mi preostali. Napred smo isturili patrolu koja je osetila četničku zasedu i povelala nas zaobilaznim putem. Tako smo stigla u Šekoviće. Tu smo još neko vreme zadržani u centralnoj bolnici, a zatim raspoređeni po jedinicama. Ja sam upućena na bolniarski kurs, a zatim u hiruršku ekipu. Tu sam se takođe nagledala svakojakih nevolja i umiranja. Najteže mi je padalo da držim teške ranjenike za vreme amputacija nogu ili ruku. Sve se to radilo na običnim stolovima, najčešće običnim kuhinjskim priborom i bez ikakvih anestezijskih sredstava...

SKINULA SAM COKULE SA MRTVOG DRUGA

— U istočnu Bosnu i Prvu vojvođansku brigadu došla sam aprila 1943. godine. Pre toga sam bila aktivna saradnica NOP-a i član SKOJ-a u mom rodnom Belegišu, — priča Ruža Božić, jedna od najčuvanijih bolničarki Prve brigade. — Odeca i obuća koju sam ponela na sebi brzo je dotrajala pa sam već posle nekoliko meseci pešačenja po brdovitoj Bosni ostala skoro bosa. Tada sam prvi put dobila vrce, opanke od neštavljene govde kože. To je značilo biti više bos nego obuven. Jer po mrazu i po suvom vremenu one su se brzo okoštavale i stvarale plikove na nogama, a čim se malo raskvase, onda si skoro kao i bez njih, više bos nego obuven. Uz to su brzo ostajale u blatu i raspadale se kao da su od hartije. Noge su mi bile sve u ranama. Kao za inat, već duže vreme nikako nisam mogla da nađem na nekog neprijateljskog vojnika sa odgovarajućim brojem cipela. Tada sam u borbama na Majevidi naišla na jednog našeg mrtvog druga. Prilikom njegovog sahranjivanja ugledala sam na njemu skoro nove vojničke cokule. Pomislila sam: »Oprostite mi, druže. Tebi te cipele više neće trebati. Nemoj se ljutiti ako ih pozajmim da bih mogla nastaviti borbu. Treba osvetiti i tebe, i tolike nevine žrtve i drugove...«

I danas me proganja pomisao na ovaj postupak. Sve mi se čini da sam tom našem mrtvom drugu ostala nešto dužna. Pocepala sam i te i još mnoge druge cipele do kraja rata. Ali se više nikad nisam snabdevala obućom i odećom sa poginulih vojnika, čak ni neprijateljskih...

NATALIJU SU ISKASAPILI ČETNIČKIM KAMAMA

— Oktobra 1943. godine u teškim borbama Trećeg bataljona na Dugim Njivama sa četnicima popa Save Božića doživela sam svoje najstravičnije ratne trenutke — seća se Ruža Božić, Sremica iz Belegiša, koja je tada bila higijeničarka Trećeg bataljona Prve vojvođanske brigade.

— Četnici su bili daleko nadmoćniji a mi smo, ne znajući da smo upali u osinje gnezdo, ponašali se kao da je pred nama buljuk zaplašanih zečeva. U jednom trenutku, opkoljen sa više strana, naš bataljon je bio prinuđen na povlačenje. Ocenivši

da su mnogo jači, ostrvljene bradonje potrčale su da nas pohvataju žive. Zahvaljujući hrabrosti i prisebnosti našeg zamenika komandanta Radovana Sinuića Bate, člana Poiitodela Brigade Arse Mijovića i ostalih naših rukovodilaca sprečeno je ono najgore.

Za vreme tog povlačenja iz okruženja pritrčala sam jednom teško ranjenom drugu. Previla sam ga na brzinu i počela izvlačiti. Ugledavši me kako se mučim, jer je ranjenik bio poteži, pritrčala mi je Tončilka Stropojević, mlada bolničarka kojoj je to bila prva boifoa. Tek što smo ga pridigle i počele nositi, ispao nam je iz ruku. Bio je već mrtav. U tom trenutku i Tončika je dobila u glavu. Rana je takođe bila smrtonosna, četnici su već prišli sasvim blizu. Nedaleko od mene ostao je još jedino Arso Mijović. On ih je zadržao vatrom svoga automata. Naredio mi je da se odmah povučem i štitio me sve dok se nisam izvukla sa brisanog prostora.

Dok sam se mučila oko ranjenog druga i Tončdke, na stotinalk metara ulevo od nas događala se prava drama. Tamo je takođe ostao jedan naš renjenik. Njemu je priskočila u pomoć Natalija Dubaljić, osamnaestogodišnja bolničarka rodom iz Batajnice. četnici su im prišli kroz neku uvalicu i odmah nasrnuli kamama. Prvo su zaklali ranjenika, a onda su počeli da komadaju i Nataliju. Branila se očajnički. I danas mi odzvonjaju u ušima njeni krici: »Drugovi, ne dajte me!«. I danas, posle toliko godina, probudim se noću sva u znoju pitajući se da li je to bio samo grozomoran san ili stravičan istiniti događaj...

DRŽAO JE SVOJA CREVA U RUKAMA

U jednom teškom sukobu sa Nemcima, ne sećam se sada ni tačnog datuma ni mesta, znam samo da je to bilo odmah posle prvog oslobođenja Tuzle, kada su Nemci strahovito navaljivali da je povrate, borba se vodila ceo dan. Ranjenika je bilo sve više, a naše jedinice bile su prinuđene na povlačenje. Mi bolničarke imale smo pune ruke posla. Tek što sam previla poslednjeg ranjenika, uputila ga u Brigadni sanitet i pošla za svojom četom, kad mi drugovi povikaše da požurim. Potrčala sam koliko sam mogla. U blatu kraj puta zatekla sam jednog teškog ranjenika. Nije bio iz našeg bataljona. Znala sam ga samo

iz videnja i da je bio 'kuirir, rodom negde iz Banata. Sedeo je na zemlji, presamićen preko rasporenog stomaka i rukama pokušavao da zadrži rasuta creva. Obradovao se kad me je ugledao. Zamolio me je da mu pomognem oko vraćanja creva u okrvavljenju utrobu. Zastala sam preneraženo. Na oči mi grunuše suze. Shvatila sam da mu tu nikako ne bih mogla pomoći. Jer, creva su bila iskidana mitraljeskim rafalom i umazana blatom i pekmezom (uoči te borbe dobili smo samo po kašiku pekmeza kao dnevni obrok). Greajući u suzama, ispunila sam mu poslednju želju. Drugovi su ga poneli na nosilima. Nisu stigli ni do Brigadnog saniteta. Umro je bez jauka sa porukom da pozdrave njegov Banat kad vratimo slobodu našoj porobljenoj zemlji.

Žao mi je što do danas nisam saznala ime i adresu roditelja ovog velikog junaka naše revolucije. A takvih bezimernih junaka ostalo je mnogo na stazama Prve vojvođanske brigade... (Iz sećanja Ruže Božić).

SVI SMO SPASAVALI RANJENIKE

Krajem 1943. godine nas nekoliko drugarica upućeno je u centralnu bolnicu u Trnovu. Sa mnom su upućene moja sestra Kovinka Krstić i Zlata Milić, takođe iz Planinskog Grabova, zatim Anđelka Pančev iz Mandelosa i druge. Bilo je to pred drugi napad na Tuzlu. Bolnica je bila već puna ranjenika, većinom tifus ara. Posle nuspeloga napada na Tuzlu u bolnicu su navalili novi, još brojniji ranjenici, pa smo morale prekinuti bolničarski kurs da bismo ih prihvatile. Ja sam raspoređena u naselje Abadžići gde su bili smešteni tifusari. Ubrzo sam i sama postala tifusar... 4

Jedne noći četnici vojvode Kerovića iz Tobuta iznenada su napali bolnicu sa očiglednom namerom da je unište i pobiju naše ranjenike i tifusare. Glavnu ulogu u odbrani naših ranjenika odigrali su komandir zaštitne čete Vukša i glavni lekar bolnice dr Funduk iz Kupinova. Oni su zajedno sa borcima zaštitne čete, bolničkim osobljem i svim lakšim ranjenicima i naružanim tifusarima istrčali na položaje, sačekali Kerovićeve lešinare, odbili njihove juriše i odbranili našu bolnicu u Trnovi. Bio je to podvig koji treba zabeležiti u istoriji našeg NOR-a.

Posle tifusa razbolela sam se i od reumatske groznice. I nju sam nekako pregurala. Iako još slaba i nedovoljno zalečena za vreme sedme neprijateljske ofanzive, na lični zahtev vraćena sam u operativnu jedinicu i nastavila borbu kao četna bolničarka u Trećem bataljonu Prve vojvođanske brigade. (Sećanje Danice Aćimović, rođ. Krstić, tada osamnaestogodišnje omladinke iz Planinskog Grabova).

OSTAO ŽIV OD RUČNE BOMBE

Za vreme borbi za odbranu tek oslobođene Tuzle, početkom oktobra 1943. godine, naša 2. četa Prvog bataljona Prve vojvođanske brigade nalazila se u rejonu Miričine. Dvanaestog oktobra dobili smo naređenje da proteramo četnike utvrđene na padinama Ozrena koji su nas stalno napadali sa bokova i iz pozadine. četnici su imali dobro izgrađeni sistem odbrane sa rovovima i bunkerima kojima je gotovo uvek trebalo prilaziti odozdo. To im je bila velika prednost. A mora se priznati, ozrenski četnici bili su i daleko uporniji u borbi.

U podne 12. oktobra prišli smo na jurišno odstojanje jednom vešto izgrađenom četničkom bunkeru. Naše juriše četnici su odbijali jakom mitraljeskom vatrom i ručnim bombama. Bačene odozgo, iz bunkera, pri dobroj vidljivosti, četničke ručne bombe imale su vrlo efikasno dejstvo jer smo mi bili na otvorenom i nezaštićenom prostoru. Od jedne takve bombe ranjen sam i ja u desnu ruku. Pomoćniku našeg puškomitraljesca druga bomba je pala tačno na leđa. Raznela mu je ranac sa šest okvira municije. Njemu se za živo čudo nije ništa desilo. Nije bio čak ni ogreban. Verovatno se radilo o nekoj ručnoj bombii ofanzivnog tipa (Sećanje Milovana Prodavnova iz Kuzmina, borca Prve vojvođanske brigade).

MINER VANJA

Bio je komandir minerskog voda u Prvoj vojvođanskoj brigadi. Svi su ga zvali Vanja. Ime mu nisam zapamtio i znam jedino da je bio Slovak po nacionalnosti, rodom iz Srema. Imao je 23—24 godina kada je poginuo.

Dogodilo se to u napadu na Grgurevce, krajem novembra 1943. godine. Posle žestoke borbe ostatak fašista povukao se u utvrđenu zgradu tzv. »fešteraj« i u nekoliko bunkera. Zbog velikog brisanog prostora prilaz ovim utvrđenjima bio je skoro nemoguć. U pokušaju da likvidiramo ove bunkere nastradalo nam je nekoliko bombaša. Tada se bunkeru privukao Vanja. U rukama je imao tri paketa eksploziva. Jednim eksplozivnim punjenjem uspeo je da poruši samo deo jednog bunkera. U trenutku kada se pripremao da ubaci i drugo punjenje, presekao ga je rafal nemačkog mitraljeza..

DEDA VLADA NIJE ODAO BAZU

— Posle ranjavanja na Dragaljevcu upućen sam u Srem radi lečenja i pokušaja operacije na kuku ranjene noge — priča O svom prvom susretu sa Sremom Mirko Tadinac, Dalmatinac, borac Prve vojvođanske brigade.

Upravnik bolnice dr Don, koji je trebalo da me operiše, smestio me je u partizansko selo Sviloš u kući našeg aktiviste Vlade Simića. U ovoj kući, zajedno sa mnom bio je baziran i pomoćnik komesara Podunavskog odreda Đorđe Kolarić. Deda Vlada i njegova baba primili su nas i negovald kao svoju decu. Osećali smo se kao u svojoj porodici, okruženi i ljubavlju i pažnjom domaćina, omladine i mesnih aktivista u selu. Sve je bilo dobro dok nije naišla neprijateljska ofanziva. Bila je to ona po zlu čuvena »kozačka ofanziva« koja je po svojim zverstvima i zločinima nadmašila sve dotadašnje. Tada sam tek upoznao pravi mentalitet, patriotizam i čvrstinu sremskog naroda.

Odmah posle upada pijane fašističke rulje u fruškogorska sela, deda Vlada je mene i Dorđa Kolarića smestio u podzemnu bazu. Bilo je to veoma solidno i vešto sagrađeno sklonište sa dobro maskiranim ulazom i ventilacijom. Pored svog oružja, u bazu smo poneli i dovoljno hrane, vode i ostalih potreba za

¹ Sećanje je pribeležio Slavko Gavrilović Ciciban, rođ. 1926. godine u Glini, komandir čete u 1. vojvođanskoj brigadi. U brigadnoj dokumentaciji zabeleženo je ime BUČKO MILANA iz Bingule, koji je poginuo 25. XI 1943. u Grgurevcima kao desetar 1. vojvođanske brigade. Pretpostavljamo da je to bio miner Vanja čiju je pogibiju opisao S. Gavrilović Ciciban (Prim. N. Božić).

život od nekoliko dana. Već prvog dana do nas je dopirala strahovita pucnjava, dernjava i vika podivljalih fašističkih zlikovaca. Obavešteni, verovatno, da se u deda-Vladinoj kući nalaze sakriveni partizanski ranjenici, fašisti su se dugo izživljavali nad ovim starim čovekom i njegovim ukućanima, šta sve nisu činili da bi otkrili bazu gde je sakrio ranjenike! Na kraju su ga i ubili. Umro je kao pravi borac. Radije je prihvatio smrt nego da postane izdajnik...

FRANJA RAK JE ZABORAVIO NA RANE

Avgusta 1943. godine kao teški ranjenik nalazio sam se u partizanskoj bolnici u D. Trnovi. Sa Franjom Rakom koji se takođe tretirao kao teži ranjenik i kretao na štakama, bio sam smešten u susednoim selu Kacevac. Tu smo imali i svoje tajno podzemno sklonište za slučaj nailaska neprijatelja.

Dan je bio topao, letnji, pa smo ležali u šljiviku nedaleko od našeg skloništa. Sa nama su bile i dve naše bolničarke. Desa sa Kozare i Stana Knežević. Sedele su sa nama i razgovarale. Iznemada, sa kraja sela začuli su se mitraljeski rafali. Nekako istovremeno do nas je dotrčao i Vukašin, komesar bolnice:

— Nemci ulaze u selo. Sklanjajte brzo ranjenike! — doviknuo je bolničarkama i potrećao dalje da obavesti i druge ranjenike.

U onoj kratkotrajnoj pometnji prvo što mi je palo na pamet, dok sam ležao na nosilima, bilo je da potražim ručnu bombu. Jer, zapucalo je već i u blizini našeg voćnjaka. Umirio sam se čim sam u jedinju ruci osetio bombu a u drugoj pištolj. Dok su bolničarke podizale moja nosila, ugledah Franju kako hita prema skloništu. Bio je bez štaka. Pored sve muke, došlo mi je da se nasmejem. On ni sam, izgleda, nije bio svestan da su mu rane već skoro zarasle. Ugledavši fašiste kako prilaze voćnjaku, vratio se da požuri i nas. Usput je pokupio i svoje zaboravljene štake... (Sećanje Mirka Tadinca, borca 1. vojvođanske brigade).

KOCKA ŠEĆERA

U napadu na Bosanski šamac, pored velikog plena u oružju i vojničkoj opremi došli smo i do veće količine hrane. Poseb-

no smo se obradovali šećeru u kockama. Napunili smo torbice i džepove ovim slatkim poslasticama koje pored velike kaloričnosti i hranjivosti nisu zahtevale veliku brigu oko čuvanja i nošenja. Bilo je pravo zadovoljstvo da nešto kasnije, u danima gladi i velikih marševa, u već otrcanom parčetu hartije, u maramici zamazanoj od puščane masti ćošikovima izvrnute postave, kao »slučajno«, pronađeš zaostalu kocku šećera. Nastajalo je tada pravo veselje. Sjatili bi se oko »srećnog nalazača« i delili kocku šećera na najmanje delove. Ne zna se ko je bio od nas radosniji: onaj ko je šećer sačuvao i podelio ga sa svojim pregladnelim drugovima, ili njegovi drugovi kojima je ta mrvica šećera značila više od kompletnog obroka... .

Takvi su tada bili naši međusobni odnosi. Dirugarstvo je bilo jače od svega. Jače i od gladi, jače od smrti... Tako je bilo i u svemu ostalome. Jednu cigaretu je pušila cela četa... Sebičnost i samoživost bile su gotovo nezamislive i iskorenjene osobine u odnosima između boraca Prve vojvođanske brigade. (Sećanje Branka Lemajića iz Martinaca, zamenika komesara čete i omladinskog rukovodioca bataljona u 1. vojvođanskoj brigadi).

'BEM TI ZEMLJU KOJA BOSNE NEMA

Posle napada na Grugurevce i borbe kod Suseka i Grabova, Štab Prve vojvođanske brigade je odlučio da se prebacimo u Bosutske šume i vratimo u sastav svoje divizije u istočnoj Bosni. Naime, naše prisustvo u Sremu privuklo je jače neprijateljske" snage. U izgledu je bila nova neprijateljska ofanziva pa je GŠ NOV i PO Vojvodine preporučio štabu Brigade da se izvuče iz mogućeg okruženja u Fruškoj gori.

Iz Vizića smo krenuli još isto veče. U toku noći prešli smo prugu Beograd—Zagreb i pred zoru stigli u selo Apševci na levoj obali Bosuta. Tu smo se odmorili i predveče prešli skelom u Lipovac. Po svoj prilici, ovde je neprijatelj ponovo osetio naše prisustvo pa smo već sutradan morali da produžimo pokret prema Lisniku i našem starom mestu prelaza na Savi.

Marš od Lipovca do Lisniika bio mi je jedan od najtežih od formiranja Brigade do tada. Put nas je vodio kroz guste i u to vreme skoro besputne Bosutske šume. Hladna jesenja kiša lila je bez prekida. Oblak se sastavio sa šumom. Tama je bila

toliika da se jedva video prst pred nosom. Da ne bismo nale-tali jedan drugome na cevi i kidali veze u koloni, držali smo se za peševe šinjela ili 'Stavljali na leđa parče bele krpe ili har-tije. Bilo je i takvih koji su se odvajali od kolone i posle dužeg gacanja u blatu do kolena pucnjavom iz pušaka i dozivanjem vraćali u stroj. Neki su nas stigli tek sutradan na Lisniku.

Izibivši na Savu i »ugledavši Majevicu čija »æ brda plave...« Obradovali smo se ponovnom susretu sa Bosnom i ostalim bri-gadama naše 16. vojvođanske divizije. »'Bem ti zemlju koja Bosne nema!« — opsovao je neko sa začelja kolone i razbio za trenutak ono tmurno raspoloženje. Ipak, „u duši, svaki od nas pomeo je novu dozu nostalgije za nqšim tamom obvijanim i blatnjavim Sremom koji brazdaju nemački tenkovi i gaze čiz-me okupatorskih vojnika — seća se Branko Lemajić, zamenik komesara čete u Prvoj vojvođanskoj brigadi.

SPASAO ME KOMESAR ZDRAVKO

Od svih mojih zbrčkanih i već izbledelih sećanja jedno mi se duboko urezalo u pamćenje. Sećam se dobro, bio je 23. decembar 1943. godine. Njega i danas slavim kao svoj drugi rođendan.

Povlačili smo se pred nadmoćnijim snagama 7. SS »Princ Euger« divizije, čini mi se da smo se tada probijali sa Majevice za Birač. Zima je bila veoma hladna. Za sve vreme našeg pro-boja i marša šibala nas je snežna vejavica. U onoj noćnoj jur-njavi, gazeći preko snežnih nanosa i glibovitih šumskih potoka, ostala sam bez opanaka ili kako smo ih zvali »bosanskih vrc«. Neko vreme sam išla u mokrim čarapama, ali sam ubrzo osta-la i bez njih, potpuno bosa. Pred zoru smo naišli na neku veću reku. Sve mislim da je to bila Spreča. Nekako sam i nju prešla, ali sam na novoj snežnoj prtini, onako bosa, iscrplje-na i promrzla, ostala šćućurena u jednom udubijenju.

Osećala sam kako me obuzima neka potpuna obamrlost i ravnodušnost za sve ono što se oko mene događa. Takvu me je pronašao i komesar Brigade Paško Romac Zdravko. Pre-poznao me je i u onako polusvesnom i bunovnom stanju na-tovario na svog konja i doveo sve do blizu Šekovića. Tu sam odležala tešku upalu pluća i zalečila nekako svoje promrzle noge. Kasnije sam obolela od pegavca pa sam prebačena na

lečenje u Italiju. Rat sam završila /kao pomoćnik referenta saniteta 12. korpusa. (Sećanje Mirjane Janikov rođ. Cukac iz Kinkinde, tadašnjeg referenta saniteta u Drugom bataljonu Prve Vojvođanske).

UKORENI SMO ZBOG HLEPČIĆA

— Maja 1943. godine sa još dva borca Fruškogorskog bataljona Prve vojvođanske brigade upućen sam u partizansku pekaru po kukuruizne hlepoiće — seća se Spasoje Ekmedžić, tada osamnaestogodišnji omladinac iz Krnješevaca. — Povelili smo i jednog malog bosanskog konjića sa samarom. Pekara se nalazila negde u brdima iznad Šekovića, dobro skrivena i maskirana. Pošto smo predali trebovanje i dobili kukuruzne hlepčiče od po 150 grama, upakovali smo ih u dva džaka na samar i krenuli nazad. Negde na putu dobio sam napad epilepsije koji je potrajao dvadesetak minuta. Dok su se moji drugovi bavili oko mene, konjić nam se otrgao, upao u poveću uvalu i tu ozledio. Jedva smo uspeli da ga izvučemo, ali je pri padu zdrobio i mnoge hlepčiče. Hlepčiči su ostali u džaku ali u parčićima i mrvicama. Zbog toga smo u jedinici izrekli debelu kritiku. Nije nam pomogla ni moja epilepsija, ni izranjavljani konjić kojeg smo jedva dovukli do Šekovića. Mali kukuruzni hlepčiči značili su mnogo više za našu jedinicu...

NADA MIHAJLOVIĆ JE ZVERSKI MUČENA I UBIJENA

— Jula 1943. godine sa jednom grupom ranjenika i bolesnika upućen sam sa Birča u Semberiju na lečenje — priča Spasoje Ekmedžić.— Našu kolonu u pokretu iznenadio je neprijateljski avion poznat pod nazivom »roda«. Uхватivši nas u otvorenom zemljištu, počeo je odmah da nas mitraljira. Rastrčali smo se po žbunju i paprati. Jedan metak zakačio me je po listu leve noge. Na sreću, bila je to samo lakša ogrebotina...

U toj koloni pronašao sam i jednu svoju školsku drugaricu, Nadu Mihajlović, koja se posle osnovne škole sa roditeljima preselila iz Krnješevaca u Indiju. Kao borac Prve vojvođanske brigade zadobila je tešku ranu kroz obraz i usta. Nije mogla ništa da jede pa smo joj sitno seckali suve šljive »i jabuke i to

davali da pije sa vodom. Iz Semiberdije smo prebačeni u Srem, gde smo posle lečenja ostali na radu u pozadini. U leto 1944. godine, za vreme neprijateljske ofanzive na donji Srem, Nada je uhvaćena u podzemnoj bazi u Kupinovu. Prepoznale su je domaće Švabe, njene komšije iz Indije, koji su znali za njen odlazak u partizane. Ona to, doduše, nije ni krila i držala se prkosno pred svojim dželatima. Ubili su je posle strahovitog mučenja. (Nije odala ni jednog saradnika pokreta u selu.

NE ZNA SE KO SE VIŠE UPLAŠIO

— Početkom maja 1944. godine, za vreme napada Druge i Četvrte vojvođanske brigade na Kladanj, naša Prva vojvođanska nalazila se na obezbeđenju od šekovića i Vlasenice. U jednu patrolu koja je dobila zadatak da se poveže sa Štabom Druge vojvođanske brigade određen sam ja sa još dva borca iz moje čete — priča Bogoljub Tarbuk iz Belegiša.

— Pešačdli smo poduže preko nekih strmih planinskih staza na kojima je još bilo snežnih manosa. Bili smo već na domaku grada kada je vođa naše patrolne iznenada zastao, uperio pušku negde ispred nas i otvorio vatru. Pogledasmo u tom pravcu i na dvadesetak metara iza gomile šumskih balvana ugledasmo nekoliko nemačkih vojnika. Pripucali smo i nas dvojica. Jedan Nemač je odmah zamlatario rukama, ispustio pušku i srušio se pored balvana. Drugi je iskočio na stazu i počeo da beži prema Kladnju, odakle su očigledno pobjegli posle oslobođenja grada. Vođa patrolne i moj drug su potčali za njim pucajući i pozivajući ga da se preda. Stigao sam do poginulog Nemca, podigao njegovu pušku i fišekljuje sa municijom i osvrnuo se da pogledam gde su moji drugovi. Zastao sam onako pognut kao skamenjen. Na nekoliko koraka od mene stajao je i treći Nemač! Obojica smo držali puške u rukama. Ja sam, doduše, držao dve. Ali u tome je baš i bila moja nesreća. Bolje bi bilo da sam držao samo jednu i to spremnu za dejstvo. Ovako, Švaba je bio u prednosti — razmišljao sam grčevito dok mi je ledena jeza zahvatala kičmu i paralisala udove. Na moju sreću, u tim delićima sekunde, dugim kao večnost, krajičkom jednog oka primetio sam kako se Švabiine ruke tresu a zubi cvokoću. Ne zna se ko se više uplašio: ja ili on.

— Pucaj, Bogoljube! šta oklevaš? — začuo sam u ovom dramatičnom trenutku spasonosne reči svoga druga koji se u međuvremenu povratio i pojavio Švabi iza leđa.

Čuo je to i Švaba Ocenivši da mu jedan metak ne gine i da se našao u bezizlaznom položaju, lagano je spustio pušku na zemlju i podigao ruke u znak predaje. Srce mi se tek tada »vratilo« na svoje mesto. Iz stegnutog grla ote mi se spontani uzdah olakšanja.

Zarobljenika smo predali našim jedinicama u oslobođenom Kladnju.

IZNENAĐENJE U SELU STRAŽA

— Polovinom maja 1944. godine, za vreme borbi sa 13. SS »Handžar« divizijom oko Srebrenica, Prvi bataljon u kojem sam se tada nalazila kao omladinski rukovodilac dobio je naređenje da se razmesti za odmor po kućama u selu Straža — priča Jovanka Obradović Seja iz Grgurevaca. — Ceo bataljon se već bazirao i počeo pripremati prenoćišta. Sa poslednjom desetinom iz moje 3. čete uputili smo se prema poslednjim kućama u selu gde je trebalo da organizujemo neku vrstu predstražnog obezbeđenja. Umorni i pregladneli, žurili smo da se i mi smestimo i opustimo a možda i nešto prezalogajimo. Zabavljeni svojim mislima, na neprijatelja nismo ni pomišljali. A on se baš tada pojavio! Na desetak metara od poslednje kuće, umesto domaćina, pred nas je istrčao nemački vojnik sa automatom u rukama.

— Halt!... Hende hoh² — podviknuo nam je nemački automatičar d#k mu je iza kuće u pomoć priskakalo još nekoliko njegovih drugova.

Na sreću, naš puškomitraljezac koji je išao na čelu desetine kao da je samo to i očekivao. Da li je već držao ruku na obaraču ili je to učinio dok smo skakali iza dvorišne ograde, tek njegov rafal preduhitrio je nemačkog automatičara i naterao ostale esesovce da potraže zaklone iza kuća. U međuvremenu i ostali borci naše desetine otvorili su vatru.

^{v 2} Stoj! .. Ruke u vis!

Ogorčeni što nisu uspjeli da nas iznenade i pohvataju žive Nemci, koji su sa daleko jačim snagama pošli iz Srebrenika, počeli su da napadaju »selo Stražu sa više strana. Ovo im je, izgleda, bila samo prethodnica. Čim su čuli pucjavu, nama u pomoć dotrčali su i ositali borci našeg bataljona. Razvila se žestoka borba. Odnekud nam je u pomoć pristigao i Drugi bataljon. Nemci su pretrpeli teže gubitke. Sećam se da smo u toj borbi zarobili i neku njihovu komoru sa dosta hrane i municije, koja nam je tada dobro došla...

JEDVA SMO POGODILI DOPUNSKO PUNJENJE

— Za vreme boji na Loparama i Zajednicama nalazio sam se u pratećem vodu Trećeg bataljona — priča Sima Teodorović. — Komandir voda bio je Dane Banjöglav. U vodu smo imali dva minobacača 82 mm engleskog porekla ali bez mina. Našoj sreći nije bilo kraja kada smo u Zajednicama zaplenili i 300 mina za naše minobacače. Jedva smo dočekali trenutak da se i mi iskažemo u borbi. Ta prilika nam se ukazala već sutradan u borbi za Brezovaču. Izabrali smo odlične vatrene položaje. Oko 200 esesovaca sa jednom baterijom haubica bili su nam kao na dlanu.

Već posle prvih ispaljenih mina utvrdili smo da one ne pogađaju cilj. Ponovili smo postupak sa tzv. urakljavanjem cilja, ali ni to nije pomoglo. Komandant Bataljona je već počeo nervozno da vrti glavom. Mi smo takođe zastali u nedoumici. Očigledno, nešto nije bilo u redu ili sa nama i našim proračunima, ili sa minama i minobacačima. Komandir Dane, oštroumni »Likota«, brzo je utvrdio da je problem u punjenju jer su zaplenjene mine bile italijanskog porekla i bile su za jedan milimetar manjeg kalibra. Trebalo je pronaći pravo »dopunsko punjenje«. Ne znam da li je on to učinio odočka ili sa tablice gađanja ugravirane na cevi minobacača, tek cilj na Brezovači je brzo »urakljen«. A onda je nastala brza paljba. Donje polovine cevi na minobacačima su se skoro zažarile. Nikad sa takvim uživanjem i brzinom nismo neutralisali neprijatelja kao tom prilikom na Brezovači. Radost naša je bila još veća kada smo na poprištu borbe zatekli pravi dar[^]mar, bogati plen i pune magazine intendantske opreme.

PUCALI SMO IZ HAUBICA

— Za vreme napada na Lopare bio sam borac 2. čete Prvog bataljona Prve vojvođanske brigade — priča Petar Košprdić iz Iriга. — Neprijatelj iz 13. SS »Handžar« divizije osetio je naše pripreme pa je još izdaleka počeo da nas gađa iz topova i haubica. Da bismo izbegli njihovu vatru, mi smo dolinom reke Labucke nastojali da im se što više približimo i podiđemo njihovim položajima. Naš juriš otpočeo je u 10 časova uveče i trajao sve do 10 časova sutradan. Bila je to zaista neviđena pobjeda. Pored mrtvih »fesaroša« na sve strane ležalo je razbacano oružje, oprema, topovi, kamioni... Najviše smo se obradovali punim magacinima intendantske opreme. Posle godine dana ratovanja po istočnoj Bosni, tada sam se prvi put obuo i obukao »po meri« i u »gane« novu uniformu nemačke vojske.

U toku borbe ranjen je mitraljezac iz naše čete drug Moča. Rafal nemačkog »šarca« potpuno mu je zdrobio desnu ruku. Dobio sam zadatak da ga odvedem u sanitet. Odveo sam ga i predao referentu saniteta, mojoj zemljakinji Smilji Pužić iz Rivice. Pri povratku, da bih što pre stigao u svoju četvu, udario sam prekim putem. Kod jednog ogromnog topa ugledao sam našeg zamenika komandanta Muhameda Kahrića. Petljao je nešto oko nišanskih sprava i usmeravao cev prema neprijateljskim položajima. Zastao sam zainteresovano.

— Daj te granate! — naredi mi Muhamed i pokaza na sanduke pune neispaljenih granata u jednoj niši pored haubice jer to je, kako sam kasnije saznao, bila »top-haubica«...

Oduševljen što sam iznenada postao »artiljerac«, nisam čekao da mi ponovi naređenje. Posle prve ispaljene granate koja je pela pravo u neprijateljske rovove na brdu Svetlika, ispalili smo i sledeće. Posle kraće brze paljbe naterali smo neprijatelja da napusti i ove položaje. U našim redovima nastalo je nezapamćeno oduševljenje. U jednom trenutku zamolio sam Muhameda da dozvoli i meni jedno »okidanje«. Ispunio mi je želju kao i mnogim drugim borcima koji su se okupili oko nas...

A SUZE TEKU, KRUPNE KAO TREŠNJE KAD ZARUDE...

Jun je 1944. godine. Naš Drugi bataljon Prve vojvođanske brigade izdužio se na maršu preko Majevice. Zastali smo u

nekom šumarku. Nismo se zaustavljali od sela Donji Navinci pa smo jedva sačekali ovaj predah. Onako umorni, polagali smo po toploj zemlji. Prostor oko nas je šumovit ali prošaran ponekom njivom — krčevinom. Upravo jedna takva krčevina sa još rasutim panjevima nalazi se sa leve strane naše 1. čete. Na severnoj strani njive uzdiže se jedna strma, gotovo okomita litica, visoka oko 50 metara, okrenuta prema našoj četi. Na zaravni iznad litice je povećća bukova šuma. Iznenada, - sa tog uzvišenja zaštekta neprijateljski teški mitraljez. Četa se našla kao na dlanu. Bez komande uskačemo u nisko udubljenje kolskog puta, očekujući dalje naređenje.

— Najbliža četa neka pređe odmah u napad i likvidira mitraljesko гнездо! — stiglo je ubrzo naređenje sa čela kolone.

— Prva četa na levo! .. U sitrelce i napred! — začusmo odmah i naređenje našeg komandira Branka Selakovića Zeke, jer smo mi bili i najbliži neprijatelju.

Do neprijatelja nije bilo više od 200 metara, ali je to bio i brisani prostor. Jedino što se na toj krčevini moglo iskoristiti kao zaklon bio je poneki polutruli panj. Otuda se i napad preko njive otegao. Moralo se puzati i stalno zalegati pod neprekidnim rafalima neprijateljskog mitraljeza. Nismo još imali gubitaka, ali i sve manje izgleda da se dokopamo neprijateljskog uzvišenja.

Kao četni kurir nalazio sam se, kao i uvek, uz komandira Zeku, sa njegove leve strane. Na moju nesreću, neposredno uoči marša zamenio sam staru »kragujevku« za jednu »italijanku« koja je bila i kraća i mnogo lakša. Imao sam tada samo 16 godina i bio prilično slabašan i neuhranjen. Nisam imao prilike da je ranije isprobam, pa nisam ni znao da joj je u cevi ostala zaglavljena čaura. Ležeći na leđima uzaludno sam pokušavao da joj izvučem izvlakač sa zaglavljenom čaurom u cevi. Pomislivši da sam se uplašio i uspaničio, komandir me je u prolazu samo predivo pogledao i dobacio:

— Živorade, razgovaraćemo kasnije!

Komandirove reči me ošinuše kao munja. Ruke mi se ukočiše na zaglavljenoj pušci. (Na Oči mi potekoše suze, krupne kao trešnje kad zarude.

Jedva sam savladao bes koji mi je razđirao grudi. Zbog zamagljenih očiju nisam, verovatno, uočio da je naš stroj zalegao i da se moji drugovi prebacuju ulevo. Pograbio sam svoju

»itaMjanku« sa isukanim (bodežom i odlučno zakoračio napred, pravo prema okomitoj litici. Nisam se osvrtao na mitraljeske rafale koji su kosili niske kukuruzne stabljike oko mojih nogu. Nisam hteo da zastanem ni kada su mi do uzburkane svesti doprli opomena i poziv mojih već iza mene zaostalih drugova, pa ni novi prekor komandira Zeke, koji je ovoga puta bio mnogo drugačiji li ibrižniji. Toga trenutka u glavi omi se vrzmala samo jedna misao — da dokažem svima da nisam ibio kukavica i da me je komandir neopravdano ukorio. Bilo mi je svejedno da li ću u tom dokazivanju uzaludno izgubiti život.

Zastao sam tek kad sam primetio da oko mene više ne vrcaju meci neprijateljskog mitraljeza. Njegovi dugi rafali su još pokušavali da zaustave juriš naše čete, ulevo od mene, odakle se jedino moglo prići uzvišenju. Podigao sam glavu i shvatio da se nalazim na kraju krčevine, ispod same litice, u tzv. mrtvom uglu. Osećajući, verovatno, da mu sa ove strane ne preći nikakva opasnost, neprijatelj na mene nije ni obraćao pažnju. Prišao sam još bliže litici i tek tada uočio da se udesno od nje uzdiže jedna kosa, krivudava i žbunjem obrasla kozja stazica. Nisam se dvoumio ni trenutak. Pošao sam tom stazicom i hitro, gotovo če'tvoronoške, hvatajući se rukama za žbunje i korenje našao se na vrhu uzvišenja, dvadesetak metara iza leđa neprijateljskog mitraljeskog odeljenja.

Bili su usredsređeni na odbijanje juriša naše čete i nisu ni pretpostavljali da im se sa ove strane može neko privući. »Uh, što nemam bar jednu ručnu bombu! Sad bih ism pokazao« — razmišljao sam grozničavo dok sam im se neopaženo prikrađao. Provlačeći se kroz žbunje, za vreme dok su pucali, uspeo sam da im se približim na samo desetak koračaja. Bilo ih je samo petorica, »Treba ih zarobiti na prepad. Moram to učiniti na blef, brzo i gromoglasno! Ako oni mene otkriju pre vremena, onda sam gotov, jer nemam čime da se branim. Morao bih da skaćen^sa litice?! — procenjivao sam svoje šanse i donosio zaključke koji se ratniku retko ukazuju. Sačekao sam da prekinu pucanje radi zamene redenika, a onda duboko udahnuo vazduh i dreknuo iz sve snage:

— Predaj se!

Zastali su kao paralisani, onako u iklećećem položaju. Po-moćnici ispustiše puške na grudobrane a nišandžija odvoji ruke od mitraljeza. U tren oka našao sam se neposredno iza njihovih

leđa i ne dozvolivši im da se priberu, nastavio da im komandujem:

— Diži se! Ruke u vis! .. Deset koraka napred marš! .. Tako! .. Stoj! ..

Podrhtavajući od straha, izvršavali su moja naređenja bez pogovora, pogotovu kada su primetili da sam cev njihovog mitraljeza okrenuo u njihovom pravcu. Nisam, doduše, znao da rukujem ovim oružjem, ali oni to misu mogli znati. Tada sam načinio i prvu pogrešku. Ugledavši pored sebe novu nemačku mauzerku sa punim magacinom municije, zgrabio sam je oberučke. Kada sam daleko od sebe odbacio svoju zaglavljenu »italijanku«, iz mene se i nehotice ote uzdah olakšanja. Nisam izdržao da se glasno ne nasmejem i opsjem:

— Hajde u majčinu! Da su znali da je u tebi zaglavljen metak pre bi pojeli svoja muda!.. Sad bi mi već gulili kožu!

— Uh, majku mu komunističku! Pa kome smo se mi predali, balavcu i bezmetkoviću?!? — izaškrgota zubima, sa licem izobličanim od besa, komandir mitraljeskog odeljenja na čistom srpskohrvatskom jeziku, po čemu se moglo zaključiti da je banatski Švalba i pipadnik 13. SS »Handžar« divizije.

— Drži ruke visoko iznad glave! I ne mrdaj! Inače ćeš i ti i tvoji drugovi kupiti svoja creva po brežuljku, ali sada iz vašeg sopstvenog naoružanja!

Da bih im to i potvrdio, folirajući kako dobro baratam i mitraljezom, snažno sam lupio levom rukom po njegovom zatvaraču. U desinoj sam još čvršće pritegao tek zaplenjenu mauzerku. Nemački feldvebel (podnarednik) se trenutno primirio a i ja sam dobro pazio da ne načinim novu grešku. Sada mi je glavni problem bio kako obavestiti svoje drugove koji su, koristeći prekid vatre nemačkog mitraljesca, već počeli da izbijaju na uzvišenje. »Oai još ne zaaju da se situacija promcnila... Uместo zarobljenih Nemaca mogli su ubiti mene i time učiniti uslugu Nemcima...« — letele su mi misli jedna za drugom, a prvi meci koji su se sa mšo strane ukstili iznad moje glave uverili su me da bi se to moglo ubrzo i dogoditi. Da bih postao manja meta svojim drugovima, uskočio sam u mitraljesko gnezdo ostavljajući zarobljene Švabe da i dalje stoje ispred mene sa uzdignutim rukama.

Tada sam ugledao neke borce naše čete kako istrčavaju na uzvišenje, Bili su još stotinak metara udaljeni od nas i nije im

bilo jasno zašto je neprijateljski mitraljez iznenada prestao da djeluje.

— Ovamo, drugovi! Švabe su se predale! To sam ja, Živorad, Kika, kurir 1. čete! — dovikivao sam im iz sveg glasa podižući se povremeno iz rova i mašući im slobodnom rukom. Napokon su shvatili o čemu se radi. Ubrzo mi se priključila cela četa. Svi su mi čestitali i čudili se mojoj drskosti. Prišao mi je i Zeka, komandir čete. Zagrlio me je pred svima, ali mi je pored pohvale uputio i novi prekor:

— 'Nisi pravilno postupio! Trebalo 'je odmah da mi kažeš da ti je puška zaglavljena. Ovako... Mogao si ludo izgubiti život. šta bi uradio da su te prvi opazili!?'.

Nisam mu ništa odgovorio, samo sam ga čvršće zagrlio prikrivajući suze koje su mi ponovo udarile na oči. U sebi sam mu već oprostio nanесenu uvredu. Shvatio sam da je tako morao reagovati, a i voleo sam tog čoveka. Bio je izuzetno hrabar i dobar drug. Poginuo je mesec dana kasnije na Barama pod Durmitorom... (Sećanje Živorada Bugarskog Kike, rod. 1928. u Vojki).

PRESELE NAM TREŠNJE NA OZRENU

Iscrpljene i izgladnele u toku šeste neprijateljske ofanzive, vojvođanske jedinice uputile su se prema Ozrenu, koji su u to vreme branile jake četničke snage, oko 11 četničkih bataljona. Bila je to akcija više ekonomskog karaktera čiji je cilj bio da na ovom terenu pod kontrolom četnika dođemo do hrane za naše izgladnele borce. Naravno, to nije moglo proći bez borbe iako su je naši štabovi tada izbegavali. Za vreme tih preganjanja i pregovora oko hrane sa ozrenskim četnicima, borci nekih jedinica pokušali su i sami da dođu do hrane. Jedno takvo snalaženje opisao 'je komesar 2. čete Drugog bataljona Milenko Novalović Brale:

— Pošli smo sa četom po neke ovce koje su pasle na obližnjem visu Ozrena. Usput, na jednom proplanku, naišli smo na desetak povelikih trešanja, koje su nas prosto mamile svojim slatkim i tek sazrelim plodovima. Naši davno ispražnjeni stomaci nisu izdržali. Kao po komandi, za tren oka, cela četa se ubrzo našla na trešnjama. U onom halapljivom kidanju i gu-

tanju plodova zaboravili smo i na ovce i na četnike. A oni su se baš tada pojavili i zapucali sa svih strana. Nastala je neopisiva frka. Sa granama trešanja isečenih od mitraljeskih rafala padali su i naši borci. Neki su bili lakše ranjeni a neki i dobro ugruvani. Nekima su puške ostale obešene na drveću. Oni koji su zdravi stigli do zemlje, otvorili su odmah vatru i prihvatili borbu da bi se izvukli ranjeni i povređeni. Pošto smo odbili prvi četnički juriš, povukli smo se dublje u šumu i posle kraćeg sređivanja krenuli na izvršenje postavljenog zadatka... Dugo posle toga borci naše čete zaobilazili su trešnjeva stabla. Presele su nam one na Ozrenu...

LAGAO SAM DA SAM MOBILISAN

Posle borbi na Loparama i Živinicama nalazili smo se negde oko Rakinog brda. Za vreme kraćeg zatišlja, mene i Stevu, desetara iz 1. čete Četvrtog bataljona Prve vojvođanske brigade poslao je komandir čete u izviđanje. Nismo odmakli daleko od Brigade kad smo uleteli u četničku zasedu. Iznenađeni i opkoljeni na svih strana, bili smo brzo razoružani i savladani.

Posle kraćeg šikaniranja i izivljavanja, izveli su nas na saslušanje. Pustio sam da Steva prvi govori. On je bio stariji čovek, rodom iz Neština, i njemu su odmah poverovali. Odlično je znao Očenaš i ubedio ih je da je mobilisan od strane partizana. Ja sam imao 22 godine i počeli su me tući da priznam da sam skojevac i rukovodilac. Imao sam na sebi i nove kožne uprtače zaplenjene na Loparama pa su i zbog toga sumnjali da sam rukovodilac. Našao se tu i neki Sremac među njima pa su konačno poverovali da smo mobilisani sremskii seljaci.

Posle nekoliko dana odveli su nas u Posavinu i predali jednom imućnijem seljaku, četničkom rukovodiocu, da radimo na njegovom imanju. Odavde smo ugrabili prvu priliku i pobjegli na Savu. Tu smo naišli na jednog Sremca iz Gunje koji nas je prebacio preko reke i povezao sa borcima Drugog sremskog NOP Odreda.

U Odredu sam ostao do kraja rata na dužnosti obaveštajnog oficira. (Sećanje Stevana Plavšića iz Dobanovaca).

PERA RADIĆ SE NIJE VRATIO.

— U brigadnom sanitetu Prve vojvođanske, gde sam se tada nalazio, moj najbolji drug bio je Pera Radić iz Progara — iz nosi svoje sećanje Marko Ilić iz Kuzmina.

— Za vreme sedme neprijateljske ofanzive dobili smo naređenje da izvršimo pokret iz Zabrđa prema Suvom Polju. Na brzinu smo se pripremili i krenuli u naređenom pravcu. Negde na polovini puta, referent brigadnog saniteta zaustavio je našu kolonu. Ispostavilo se da nam je u Zabrđu ostao, sanduk za sterilizaciju sa pincetama. U ono vreme, kad smo oskudevali u sanitetskom materijalu i opremi, bio je to veleki maler za ceo naš sanitet. Odgovoran i savestan kao i uvek, prvi se javio Pera Radić da se vrati po zaboravljeni sanduk. Javio sam se i ja sa Perom dobrovoljno, ali je referent saniteta odredio samo njega. Smatralo se da je to još naša slobodna teritorija i da mu ne pretila opasnost.

Pera se, međutim, više nikad nije vratio u Brigadu. Pričalo se da su ga uhvatili četnici...

KOMANDANT MI JE DAO SVOJE ČIZME

Za vreme šeste ofanzive i borbi na Majevidi ostao sam kao i mnogi drugi borci skoro bez obuće i u tzv. »bosanskim vrcama«. Posle nekog podugačkog marša jedna vrca se potpuno raspala. Nastavio sam marš samo sa jedinom, dok mi je druga noga ostala potpuno bosa. Išao sam tako neko vreme hramajući na već izranjavljenim nogama kad ugledah iza svojih leđa komandanta našeg bataljona Boška Markovića.

— Mali, dođi ovamo! — reče mi Boško pošto je sišao sa svog konja i počeo da izuva čizme. Prišao sam mu.

— Na, uzmi moje čizme. Odgovaraće ti. Mislim da imamo isti t̄roj. Ti ideš peške, a ja na konju mogu i u čarapama.

Podlegao sam ga sa zahvalnošću i nevericom. Jer, čizme su bile nove, italijanske, na šniranje, a on je ipak bio komandant jednog bataljona. Pitao sam se tada da li na svetu ima još takve vojske i takvih komandanata. I zaključio da toga ima samo u našoj vojsci.

Boško je ipak bio nešto posebno. Bio je desetak godina stariji od nas, svojih boraca, i ponašao se prema nama kao najbrižniji roditelj. Teško je reći da li nam je bio drug ili komandant. Kada je krajem avgusta 1944. godine u dramatičnim borbama na Rudoj glavi poginuo hrabro predvođeni svoj bataljon u odlučujućem jurišu, ožalila ga je cela Brigada. U znak priznanja jednom velikom drugu i čoveku, mimo dotadašnjih običaja, naš bataljon je odlučio da ga sahranimo sa svom njegovom opremom i ličnim naoružanjem. Ja sam ga posebno ožalio. Nisam se stideo svojih suza za čovekom koji je imao toliko razumevanja za svoje borce onda kada im je ono bilo najpotrebnije. (Predrag Jovanović, tada 16-godišnji borac iz Starih Banovaca).

KAO DA SAM PREDOSETIO IZDAJU

Posle svih muka, gladi i ranjavanja dobio sam i tifus. Prebacili su me u šekoviće u bolnicu nepokretnih ranjenika. Tu sam posle duže vremena provedenog bez zaloga proje dobio parče pogače. Bilo je u njoj, doduše više mekinija nego brašna, ali je i to uz porciju čorbuljaka već značilo mnogo za moj iscrpljeni šesnaestogodišnji organizam. To mi je uz mladalački optimizam pomoglo da prebrodim i glavnu tifusarsku krizu, čim sam osetio da mi je malo bolje, zatražio sam da me vrate u jedinicu. Nije mi se svidelo ni to što su se oko bolnice počeli vrzmati neki nepoznati civili. Raspitivali su se, tobože, za neke svoje ranjenike rođake koje niko od nas nije poznavao. Sumnjivo sam vrteo glavom i kao da sam predosećao neku izdaju. Uporno sam insistirao da me vrate u jedinicu.

Na moj povratak u bataljon nisu gledali baš najbolje. Smatrali su da treba još da se lečim i da neću izdržati veće pokrete. Bio sam uporan. Obecao sam svojim drugovima da im neću biti na teretu, ali da se ni neprijatelju neću dati živ u ruke. Tako su mi vratili oružje i ostavili me u jedinici. Ubrzo smo krenuli iz Birča. Za nama je, na žalost stigla i vest da su četnici doveli u Šekoviće Nemce i poklali celu našu bolnicu. Instinkt me, dakle, nije prevario... (Sećanje Predraga Jovanovića).

PRIHVATILI SU ME LIČANI

— Iscrpljenost od preležanog tifusa došla je do punog izražaja na maršu za Crnu Goru — priča Predrag Jovanović iz Starih Banovaca.

— Nije mi više pomagala ni moja nesalomljiva volja za životom, ni onaj skojevski i mladalački optimizam.

Uoči proboja preko drumca Kalinovik—Foča morao sam ponovo da se priključim koipusnoj bolnici i grupi boraca tifu-sara. Na Zelengori zaostali smo i od korpusne bolnice. Razbijeni po manjim grupicama, išli smo još neko vreme za tragovima naših jedinica. Nismo se više obazirali ni na vatru neprijateljske artiljerije koja, nas je pratila u stopu. Plašeći se ove opake bolesti čak su nas i četničke patrole i zasede ostavljale na miru. Zadovoljavale su se da nas sa određene udaljenosti prorode ili isprate svojim mitraljeskim rafalima. Tako sam se jedne noći našao, potpuno sam, izgubljen u onim šumskim i planinskim bespućima.

Lutajući bez ikakvog cilja i orijentacije, pred zoru sam ugledao čkiijavu svetlost petrolejke. Pomislio sam da haluciniram. Ipak, kada sam prišao malo bliže, ugledao sam kako iz omanje planinske kuće izlazi starija žena. Pošla je da pomuze kravu. Nisam imao šta da izgubim. Prišao sam joj, pozdravio je i učtivo zamolilo da mi proda jednu šolju mleka. U džepovima sam pronašao poslednju stotinu kuna koje sam zaplenio u borbama za Lopare. Pogledala me je ravnodušno. Odgovorila mi je da u kući ima dosta sitne čeljadi, ali se ipak, posle kraćeg vremena, vratila i ponudila mi šoljicu mleka. Popio sam je naiskap. Tada sam ugledao i jednog čoveka. Prišao mi je sa leđa tako da nisam mogao sakriti petokraku koju sam namerno okrenuo na potiljak. Gledao me je neko vreme, a onda progovorio:

— Tvoji su tamo na onom brdu! Idi ovuda, preko šume. Nemoj silaziti na put — pokazao mi je rukom na to brdo i vratio se u kuću bez pozdrava.

Pošao sam i ja bez osvrtnja. Bilo mi je sve jasno: i ko je on, i ko je na putu... U podnožju pokazanog brda zaustavio me je stražar sa pitanjem: »Ko je tamo?« Sklonio sam se iza poveće bukve i sumnjajući da me je seljak uputio na četničku zasedu, odgovorio sam posle kraćeg kolebanja: »A ko je tamo?«

— Ovde Šesta lička divizija! Dolazi ovamo ako si naš!

— Dašta sam nego vaš! Ja sam iz 16. vojvođanske divizije

— odgovorih mu obradovan i okrećući kapu sa petokrakom na čelo počnem mu prilaziti. Bio je to zaista pripadnih one slavne Šeste ličke divizije zbog koje smo mi onako teško nastradali na Rudoj glavi idući joj u susret na reci Bosni.

Prihvatili su me sa velikom drugarskom pažnjom i razumevanjem za moje fizičko stanje. Posle kraćeg oporavka u divizijskom sanitetu raspoređen sam u Treću ličku proletersku brigadu. Sa njom sam učestvovao u oslobođenju Beograda i u borbama na Sremskom frontu.

PONOVO ISTIM PUTEM

Zvali su me Banija jer sam, posle proboja na Sutjesci, iz svoje 7. banijske divizije kao teški ranjenik i tifusar ostala u istočnoj Bosni. Posle prezdravljenja pripala sam Prvoj vojvođanskoj brigadi. Tu su me veoma lepo primili i nikad ne mogu zaboraviti ono drugarstvo i uzajamno ispomaganje između boraca na koje sam naišla u vojvođanskim jedinicama. Osećala sam se kao u svojoj porodici i među svojim najmilijim. A Vojvođani su bili i jako dobri borci i veseljaci, baš kao i moji Krajišnici i Banijci.

Najteže nam je bilo na onom stravičnom putu preko Zelengore i Sutjeske za Crnu Goru. Mnogi od nas smo ga prešli i po drugi put. Bilo je među nama i Vojvođana, boraca 6. bosanske i 15. majevičke koje su takođe učestvovale u petoj ofanzivi. Taj put je bio obeležen kosturima naših drugova i tifusara. Prepoznala sam ga čim smo zakoračili na Zelengoru. Tu sam bila i ranjena od minobacača. Prebolela sam i tifus.

Prelazak preko Pive i izlazak na Pivsku planinu ipak mi se najviše urezao u pamćenje. Posle onog gotovo nestvarnog i natčovečanskog naprezanja oko izvlačenja ranjenika iz kanjona Pive sačekala nas je vatra nemačke artiljerije sa Vučeva. Tu smo i bukvalno morali da preskačemo preko leševa naših pogulih drugova, čini mi se da je tu najviše nastradala naša 36. divizija. Pa onda ono umiranje u koloni od gladi i iscrpljenosti. Sećam se kada nam je Raša naredio da zakoljemo poslednjeg konja u bataljonu. Bio je to neki beljac koji je dotle vukao teški mitraljez. Mitraljez smo bicili u provaliju a njega smo pojeli. Plakala sam dok sam jela ono parče polužive konjetine baš kao da sa njime nestaje i deo mene same i deo

naše surove ratne stvarnosti. (Sećanje Dragice Martinović, — Banija, rođ. 1922. godine u Martinovićima, Mali Gradac, borca Prve vojvodanske brigade).

ODBRANILI SMO RADNI VOD

U mom dvogodišnjem partizanskom ratovanju i već skoro izbledelom sećanju najdublje mi se urezao onaj gotovo nestvaran i po ljudskim naporima neprimeren marš za Crnu Goru. Iako su te teške borbe i ubitačni marševi počeli još od prihvata šeste ličke na reci Bosni i potrajali sve do prelaska u Srbiju, meni se to nekako sve pomešalo i skupilo u jedno, u jedan jedinstveni usnuli košmar. U tom stravičnom filmu blesne samo poneka sekvenca kao dokaz da to nije bio san već preživela stvarnost. Jedna od takvih je i ova.

Cele noći bili smo u zaštitnici Korpusa, kao uostalom i pret hodnih dana. Spuštamo se niz padine Miljevine. Napred, na drumu Kalinovik—Foča čuje se strahovita borba. Oko ponoći prenosi se naređenje: »Mitraljesci, brzo napred!«. Nišandžija na »šarcu«, kome sam ja pomoćnik, devetnaestogodišnji Mirko Budimirović, berberin iz Martinaca, istrčava iz kolone. Za nama žuri i drugi pomoćnik Milan Jovanović iz Kuzmna.

Po izbijanju na drum, dok kolona prelazi mi preuzimamo dalje obezbeđenje. Borba jenjava. Po prelasku kolone, naš bataljon opet preuzima zaštitnicu. Penjemo se uz Zelengoru. Iscrpljeni od neprekidnih marševa i borbi, na jednom problanku sustižemo ostale jedinice Prve i Druge vojvodanske brigade. Svi popadali po livadi i spavaju. Mi činimo to isto i bez komande. Mislili smo: »Ispred nas su svi prošli, i pozadinci i ranjenici, pa valjda smo i mi zaslužili predah". Neprijatelj, međutim, nije tako mislio. Prateći nas u stopu, Nemci su baš i čekali ovaj trenutak i iskoristili našu nebudnost. Probudila nas je strahovita unakrsna vatra i pometnja. Nekako smo se sredili, zauzeli položaj i odbili prvi juriš neprijatelja koji su navirali sa svih strana.

Iskoristivši jednu udoljicu, Nemci su se ipak probili do našeg radnog voda. Odatle *su* se čuli jauk i zapomaganje. Tada je naš bataljon izvršio siloviti napad, razbio Nemce i spasao radni vod, ili bolje reći ono što je od njega preostalo.

U tom jurišu ranjen je i naš nišandžija Mirko Budimirović. Preuzeo sam »šarac« i nastavio borbu sve do konačnog odbijanja neprijateljskog napada. Predveče smo krenuli za Korpom. Na nosilima smo poneli i teško ranjenog Mirka. Izdržao je samo do Konjskih voda. Tu smo sahranili ovog velikog borca, junaka i druga. Plakao sam za njim kao za rođenim bratom. (Sećanje Branka Cvetičanina, rođ. 1924. u Kuzminu, borac 1. čete Prvog bataljona Prve vojvođanske brigade).

GLAD JACA OD NAREĐENJA

Kad gledaš reku Pivu odozgo, sa vrha njenog kanjona, čini ti se kao neki potočić, mogao bi je preskočiti. Ali kad se počneš spuštati prema njoj, ne zna se šta je stravičnije: da li ona strmoglavina što vijuga nad njenim ambisom, ili ona sama što huči i bubnja kao Nijagarini vodopadi. Nešto na turu, nešto na rukama, pridržavajući se među sobom, petljajući sa nosilima i ranjenicima, sa kojnima i samarima, nekako smo se spustili u kanjon Pive. A tu kao u nekom dubokom, paklenom kotlu. Imaš osećaj kao da si uipao u neku veliku stupicu: pred tobom podivljala reka koju treba savladati, a tek gore, visoko u procepu neba, više vertikalno nego strmo, nazire se neki izlaz iz ove naše dotle nevidene golgote.

Da bismo prešli zapenušanu Pivu, hvatamo se čvrsto rukama jedni za druge. Lanac predvođen najjačim borcima povija se pod udarcima Pive baš kao kolo po taktu zaglušujuće muzike. Pošto ne znam da plivam, čekam da pređe »kolovođa« i da vidim bar kolika je dubina. Utom trenutku, tik pored mene, ugledah jednog konja. Iscrpljen je baš kao i ja i verovatno se i on pita kako da nastavi put dalje za kolonom. Nema ni konjovoca ni samara. Leđa su mu sva u ranama. Prilazim mu i tapšem ga po vratu. Oseća ovo plemenita životinja i veran čovekov prijatelj, da smo na istoj mucu. Bez otpora polazi za mnom do ovećeg kamena. Prebacujem mu šinjel preko izranjavljenih leđa i zajašim ga. On kao da je to i čekao, kreće bez komande za kolonom, ulazi u reku i otima se ovoj matici smrti. Kroz zaglušujuću buku reke čujem ljutite prekore komandanata bataljona Đure Radoša. Naređuje mi da sidem, jer će Piva poneti u bestragiju i mene i konja. Umesto da ga poslušam, ja se ins-

tinktivno još više pribijam uz vrat moga spasioca. Dorat kao da oseća moju strepnju; propinje se, frkće, otima se pobesnelim talasima i poslednjim naprezanjem snage izvlači me na obalu. Tu smo malo predahnuli a onda, već kao dva stara prijatelja, krenuli za kolonom.

Popeti se uskom i strmom kozjom stazom na visoravan Pivske planine posle svega preživljenog bilo je više nego podvig. Mie po mie i oslanjajući se jedan na drugog, uspeli smo nekako da se prebacimo preko ivice kanjona. Tamo me je sačekalo razočaranje i mesar Andrija Rukavina. Komandant Dura Radoš poslao ga je da mi oduzme konja i zakolje ga borcima za večeru. Nije pomoglo moje protivljenje. Bilo mi je kao da mi odvođe najboljeg druga. Glad je ipak bila jača od svega...

Tek što su kazani sa konjskim mesom počeli da kuvaju, između njih je grunula granata. Nemačka artiljerija sa Vučeva počela je da gađa grupisanje Brigade. Komandant Brigade tada je naredio da odmah pođemo na položaje. Videvši da borci i dalje stoje i čekaju sa porcijama oko kazana, komandant je naredio da se kazani odmah prevrnu. Kuvari su to i učinili. Izgladneli borci nisu ni na to reagovali. Ne kvareći red, prilazili su mestu gde su prosuti kazani i uzimali po parče poluživog konjskog mesa, halapljivo ga gutali i odlazili na položaj. Niko im to nije mogao zameriti. Jer, glad je bila jača i od komandantovog naređenja i od nemačke artiljerije... (Iz sećanja Petra Košprdića, rođ. 1922. godine u Irigu, borca Prvog bataljona Prve vojvođanske brigade).

DOK SAM SE TRESAO OD HLADNE PIVE — OPALIO MI JE AUTOMAT U RUKAMA

Za vreme onih natčovečanskih borbi i marševa iz istočne Bosne i Hercegovinu posebno mi se urezao u sećanje jedan možda mali ali za mene sudbonosni trenutak. Bio sam tada politički delegat voda i preneto nam je naređenje Štaba Korpusa da i svi rukovodioci moraju učestvovati u nošenju ranjenika, kojih je bilo sve više a boraca u stroju sve manje. Posebno je bio težak uspon na plato Pivske planine. To se stvarno graničilo sa nestvarnim i nemogućim. Tu smo mi Vojvođani prevazišli sami sebe.

Padao je već mrak kada je naša četa noseći ranjenike naišla na reku Pivu. Iako je bilo letnje doba, Piva je bila veoma hladna, jaka i brza. Od njenog stravičnog bučanja jedva smo se čuli i sporazumevali. Sa još trojicom boraca nosio sam jednog teškog ranjenika. Odmah iza mene koračao je moj komandir čete. Bili smo već na polovini reke kada sam, spotaikavši se o neki kamen, posrnuo, ispustio nosila i počeo da se davim jer nisam znao da plivam. Ali i da sam znao, ne bi mi to mnogo pomoglo, jer je nabujala Piva bila neobično brza. Na moju sreću, povezan za ruke, iza mene je već u reci bio ostatak moje čete. Ugledavši me u nevolji, komandir čete mi je samo pružio ruku u kojoj je čvrsto držao svoj automat. Po izlasku iz reke, ostavljajući me sa njegovim automatom u rukama, potrčao, je da pomogne ostalim borcima i ranjenicima. Uplašén od pretrpljenog šoka, mokat do guše i drhteći od hladne Pive, seo sam na drugu obalu spuštajući komandirov automat među noge. Koliko sam se tresao tom prilikom, vidi se po tome što je automat pri udaru kundakom o kamen ispalio pored moje glave gotovo ceo rafal.

— Ko to tamo puca!/? Zar ne znate da su nam Nemci još za leđima? — upitao je ljutito komandant našeg bataljona, odozgo sa čela kolone.

— Ništa, ništa, družé komandante! Bilo je slučajno. Znaite kakvi su ovi engleski pikavci, bez kočnice! — počeo je da me pravda i brani moj komandir čete.

Nastavili smo pokret. Tek tada je nastalo pravo mučenje. Popeti se sa oko 800 ranjenika i bolesnika uz Pivsku planinu predstavljalo je pravi alpinistički podvig. A onda su tek nastale borbe, totalna glad i žeđ istovremeno. Odahnuli smo tek kada smo ugledali engleske avione koji su nam doneli nešto hrane i odneli naše ranjenike u Italiju... (Sećanje Paje Bako, rođ. 1927. godine u St. Pazovi, koji je bio politički delegat u Prvoj vojvođanskoj brigadi).

KAKO SAM POSTAO »DEZERTER«

— Pored doslovne gladi, skoro ceo rat do oslobođenja Beograda proveli smo u stalnoj oskudici i gladi za municijom. Ponekad smo je dobijali od zapadnih saveznika, a ponekad smo je i dosta plenili od neprijatelja, kao ono u Bijeljini, Tuzli, Šamcu,

na Loparama, ali su sve te rezerve brzo nestajale — seca se Todor Pantelić Toša, borac Omladinske čete. — Tu glad za municijom posebno smo osetili posle natčovečanskog marša za Crnu Goru i odmah posle prelaska u Srbiju. Tako smo u borbama na Debelom brdu, gde smo bili opkoljeni od jakih četničkih snaga, ostali samo sa po kojim metkom na pušku, pa smo u proboj morali takoreći golim rukama, kundacima i kamenicama...

U velikoj Moštanici susreli smo se sa jedinicama Crvene armije. Zajedno smo pošli u borbe za oslobođenje Beograda. Našoj jedinici bilo je pridato nekoliko bornih kola i samohotki iz 4. moto-mehanizovanog korpusa Crvene armije. Mi iz Omladinske čete nekako smo se uvek nalazili oko Štaba Brigade ili na obezbeđenju položaja artiljerije i pozadinskih delova. Tako smo i ovoga puta najviše se vrteli oko sovjetskih oklopnih vozila. Crvenoarmejci su to primetili i stalno nas pozivali da nas malo provozaju.

— Maladeć, pridi suda!³ — pozvao me je jedan ruski podoficir i posadio pored sebe u borna kola koja su grabila prema Čukarici.,

— Vot tebja pulemjot, partizan mladoj. Zastreljaj vraga.⁴
— reče mi podoficir Ivan tutkajući mi u ruke rukohvat teškog mitraljeza na vozilu.

Posadi je toga dana izbačen iz stroja nišandžija na mitraljezu pa sam im ja dobro došao. Oduševljeno sam se prihvatio ovog efikasnog protivpešadijskog oružja zaštićenog moćnim oklopom. Svud oko mene na dohvatu ruke nalazili su se naslagani redenici mitraljeske municije. Nikad je toliko nisam imao. A neprijatelj se takođe nalazio na dohvatu ruke«. Iznenadeni našom pojavom, Nemci su bežali oko čukaričke fabrike šećera baš kao pacovi iz zapaljenog spremišta hrane. Bilo je dovoljno samo usmeriti cev u njihovom pravcu i pritiskati obarač sa dugim rafalima na već pregrejanom mitraljezu. Nikad u svom 16-goHišnjem životu i dvogodišnjem ratovanju nisam više uživao. Srce mi je snažno udaralo u grudima. Telo mi je podrhtavalo kao u transu. Osećao sam se kao neki savremeni supermen koji je u stanju da savlada sve prepreke.

³ Omladinac, dođi kod nas.

⁴ Evo ti mitraljez, mladi partizančiču. Udri neprijatelja.

Tome su doprineli i moji novi saborci crvenoarmejci, koji su gromoglasno pozdravljali svaki moj pogodak, u žive neprijateljske mete.

U žaru borbe nisam ni osetio da smo već stigli do beogradske železničke stanice i da se borba za Beograd privodi kraju. Za vreme kraćeg predaha, dok sam sa Rusima jeo beli hieb sa suvom slaninom, zapitao sam jednog našeg borca u prolazu iz koje je brigade. »A gde su moji Vojvođani?!« — upitah ga setivši se tek tada da sam i ja pripadnik NOVJ i borac Prve vojvođanske brigade.

— Vratili su se nazad prema Ostružnici... Da zaustave Nemce koji se probijaju sa Avale...

»Uh, majku mu! .. Pa ja se potpuno zablentavio sa ovim ^bačuškama« i njihovom tehnikom, a moji drugovi i ne znaju gde sam i šta je sa mnom... Mogli bi i u Srem stići pre mene! A mogli bi i da me proglase dezertrom« — prostruja kroz mene misao poput neke jeze i počeh naglo da se pripremam za odlazak i opraštam od svojih novih drugova. Bilo im je žao jer smo se za ta dva dana dobro sprijateljili. Predlagali su mi da pređem u njihovu armiju a vodnik Ivan je pominjao i neka odlikovanja. Ja sam im tada sa ponosom pokazao svoju partizansku legitimaciju borca od početka 1943. godine i zahvalivši im se na toplom prijemu i saradnji u oslobođenju našeg grada, uputio se u svoju jedinicu. Za uspomenu od vodnika Ivana dobio sam ruski automat sa nekoliko doboša, punih municije.

iSvoju Prvu vojvođansku stigao sam negde iza Umke, na putu za Obrenovac. Omladinsku četu sam pronašao tek u Kupinovu. Radost zbog susreta sa narodom Srema koji nas je dočekaio onako kako smo i očekivali pomutio mi je moj komandir. Iako se kao i svi ostali moji drugovi obradovao mom povratku, jer su me već bili »otpisali«, morao je po službenoj dužnosti da me pošalje na raport kod Raše, komandanta Bataljona, a po političkoj liniji i u Štab Brigade kod komesara Jovana štokovca Džoja. Morao sam da opravdam svoje dvodnevno odsustvovanje iz jedinice koje se tada kvalifikovalo kao dezerterstvo i oštro kažnjavalo. Preseo mi je tada prvi ručak u slobodnom Sremu. A sećam se: na stolu se još pušila prava sremska kokošija supa sa sitno sečenim rezancima i masnim »dukatima«. Iz rerne je domaćica taman izvadila »bundevaru« moje omiljene kolače, o čemu sam skoro dve godine samo sanjao po istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Srbiji...

Na raportu kod Raše sam dobro prošao. On je nas omladince najviše voleo i najbolje razumevao. Oči su mu sijale od zadovoljstva dok sam mu pričao kako sam se dva dana vozio na ruskim bornim kolima i neprekidno držao prst na obaraču teškog mitraljeza. Zatražio mi je samo rusku mašinku da isproba »kako nosi«. Pucali smo na golubove iza kuće gde se nalazio Štab Bataljona.

Kod Džoja je već bilo malo ozbiljnije. Malo je trebalo pa da dobijem partijski ukor, a to je tada bilo za nas mlade komuniste jako velika kazna. Ipak, i Džoja me je dobro poznavao i voleo, a i mi njega jer je bio oštar ali i pravičan. Borci su to cenili i zato su mu se uvek, kao i Raši, slobodno obraćali za svoje probleme, ali im je i mnogo teže padala baš njihova kritika.

Odmah posle Kupinova, šimanovaca i Mihaljevaca stigli smo do Petrovaca i Jarčine. Tu se razvila teška borba u kojoj se naša Omladinska četa proslavila povrativši i odbranivši od neprijatelja rusku artiljerijsku bateriju. Među prvima iz moje čete za držanje u ovoj borbi dobio sam Orden za hrabrost... (Ispričao Todor Pantelić Toša, borac Omladinske čete Prve vojvođanske brigade).

RAŠA I ZLATO

— Veliki i neustrašivi junak je bio taj naš drug,, komandir i komandant bataljona Dimitrije Lazarov Raša — pričaju u jednom posleratnom intervjuu njegovi drugovi i borci Branko Lemajić iz Martinaca i Zora Prodanović iz Mandelosa.

— Bio je praktično neuništiv. U borbi nije birao sredstva i uvek je prvi jurišao. Kad bi mu nestalo municije za puškomitraljez, pucao je iz puške, pištolja pa čak i iz raketnog pištolja. Jednom je čak i levčom udarao a ne mali broj puta se dohvatao sa Nemcima za guše.

U jednom takvom gušanju na Skeli kod Obrenovca, Raša je kod ubijenog Nemca pronašao kesu za zlatom, zlatnim zubima, ftiindušama i drugim nakitom skinutim sa ubijenih žrtava. Kada su se okupljeni borci počeli šaliti da će od tog zlata posle rata svi napraviti zlatne zube, Raša se strahovito naljutio i zavitlao ovu kesu daleko u reku Savu.

— Kako vas nije sramota! Zar se sloboda može plaćati zlatom i zlatnim zubima poskidanim sa naših drugova i patriota

poubijanih u logorima — rekao je Raša sa gnušenjem. (Iz reportaže Marte Tir objavljene u Nedeljnim novinama, Bačka Palanka, jul 1987).

SESTROČKA PRAŠČAJ! .. JA UMIRAJU...

Posle oslobođenja Beograda i neopisivog susreta sa narodom Srema, pošli smo dalje za neprijateljem. Goreli smo od nestrpljenja da što pre oslobodimo i ostale delove naše zemlje, Rumu, Irig, Sremsku Mitrovicu. Neprijatelj se ogorčeno branio. Na kanalu Jarčina naišli smo na jako utvrđenu neprijetljsku odbrambenu liniju. Veoma teške borbe naša brigada morala je da vodi za selo Donje Petrovce i na pravcu Putinci—Ruma. Tu su nam priskočili u pomoć i ruski artiljerci. U pripremama za odlučujući udar na kanalu Jarčina, došlo je do kratkotrajnog zatišja. Čekali smo završetak artiljerijske pripreme. Osećajući šta im se sprema, Nemci su takođe odgovorili jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom.

Upravo u tom trenutku, na tzv. ničijoj zemlji, između naših i neprijateljskih položaja pojavio se jedan ruski vojni automobil. U njemu su bila tri ruska oficira i niko nije znao da objasni odakle su se pojavili. Verovatno se radilo o ruskim artiljerijskim izviđačima ili oficirima za vezu sa našim jedinicama. Pri odličnoj dnevnoj vidljivosti Nemci su brzo uočili ovo vozilo i zasuli ga jakom minobacačkom vatrom. Već posle nekoliko eksplozija vozilo je uništeno. Iz njega su iskočila dva Rusa i posle kraćeg puzanja našli se u našim rovovima. Jedan je ostao kraj zapaljenog automobila. Bio je teško ranjen i doživao je u pomoć. Bila sam mu najbliža i bez razmišljanja potrčala prema njemu. Tad su zatreštali i nemački mitraljezi sa Jarčine. U poslednjem trenutku bacila sam se na oranicu i puzeći duž jedne brazde dopuzala do ranjenog ruskog oficira. Bio je pogođen u vrat ali, na sreću, nisu mu bile oštećene glasne žice i glavni krvni sudovi. Od lakših ogrebotina glava mu je bila sva krvava, krv mu se slivala i preko očiju pa je verovatno pomislio da mu je došao kraj. Jer, čim sam počela da ga previjam, on me je dohvatio za ruku i pomiren sa smrću tiho zastenjao:

— Praščaj, sestročka moja! .. Ja umiraju! (Ostavi me, i zbogom sestrice. Ja umirem!)

— Ma hajde, baćuška, kakvo »umiraju«? Još ćeš ti zaigrati kazačok i vratiti se tvojoj Nataši ili Kaćuši! — hrabrila sam ga ja dok sam mu previjala ranu i vukla ga u izoranu brazdu prema našim položajima. U jednoj udoljici pritrčali su mi moji drugovi, stavili ruskog oficira na nosila i predali ga u sanitet ruske artiljerijske jedinice. Više se nismo nikad sreli. Mi smo pošli na Sremsku Mitrovicu a zatim u Podravinu, a on je posle ozdravljenja pošao »»vperjod za Berlin«!

Mnogo godina posle rata pružila mi se prilika da kao turista otputujem u Rusiju. Vukla me je želja da vidim tu veliku slovensku zemlju o kojoj smo toliko pevali i sanjali za vreme rata i borili se sa njenim sinovima protiv fašističkih zavojevača. U toku toga putovanja po Rusiji ispričala sam našem ruskom vodiču Valji ovaj događaj iz rata i izrazila da bih volela da znam da li je taj oficir preživeo rat i gde se sada nalazi. Zainteresovana mojom pričom, Valja, koja je ujedno bila i novinar, objavila je moju želju u njihovom listu *Aganjok*.

Ne malo je bilo moje iznenađenje kada mi se posle mog povratka u Jugoslaviji javio lično moj ranjenik i saborac sa Jarčine i poslao mi svoju adresu i fotografiju. Zove se Vasilije Širkov i živi u Vorošilovgradu. Srce mi je zaigralo kada sam posle toga preko predsednika opštine Indija dobila još nekoliko pisama ruskih artiljeraca koji su pročitali *Aganjok* i setili se ovog događaja. Želja bi mi bila da se i lično susretnemo, bilo u našoj, bilo u njihovoj zemlji. Ta naša ratna drugarstva i ogromne zajedničke žrtve, protiv istog neprijatelja, ne smeju ostati zaboravljena... (Sećanje Ruže Božić, tadašnjeg zamenika referenta saniteta bataljona u Prvoj vojvođanskoj brigadi).

KAD IZVIĐAČ ZALUTA

Pred forsiranje Drave aprila 1945. godine, izviđačka četa Āobila je zadatak da na sektoru Belišće—Bistrinci prikupi sve moguće podatke o snazi i rasporedu neprijateljskih jedinica s one strane reke. Grupa izviđača došla je sa mnom jedne noći čamcem na desnu obalu Drave da bi tamo uhvatili »jezik«, nemačkog vojnika, i iz prve ruke dobili potrebne podatke. Kada smo ga uhvatili, neprijatelj nas je otkrio i mi smo morali pod borboj da se povlačimo prema mestu gde se nalazio čamac.

Izviđač Marko (prezimana mu se ne sećam) »promašio« je ugovoreno mesto, a mi smo sa zarobljenim Nemcem morila da se vratimo natrag u Baranju.

Zalutali izviđač Marko ostao je na desnoj obali. Iste noći, a izjutra čulo se sa desne obale: Drave: »Uroše, Uroše!« To se Marko javljao komandiru čete koja je zaposedala taj sektor. Kad se razdanilo, primetili smo ga. Bio je do guše u vodi, u vrbaku ispod nemačkih bunkera. Po danu mu nismo mogli ništa pomoći. Tek smo ga iduće noći promrzlog izvukli iz vode i preneli u ambulantu. I Marko je bio uveren da ćemo sigurno doći po njega. (Sećanje Radivoja Banjeglava).

ŠVABE SU BILE JOŠ U DONJEM VEŠU

Prilikom forsiranja Drave, 11. aprila 1945. godine, noć je bila vedra i tiha. U 23 časova sa prvim talasom preko reke prešao je i komandant bataljona Raša. Odmah iza njih u drugom talasu nalazile su se 3. pešadijska četa, naša minobacačka, mitraljeska i četa protivtenkovskih pušaka. Prvi talas se već približavao suprotnoj obali kada je sa nje poletela svetleća raketa i odmah zatim zaštekta vatra dežurnog mitraljesca. Nekoliko trenutaka posle toga neprijateljski rovovi i utvrđenja zasuti su ručnim bombama naših boraca. Od silnih eksplozija i svetlećih raketa noć se pretvorila u dan. Neprijatelj je bio toliko iznenađen i zbunjen da smo nemačke vojnike izvlačili iz njihovih skloništa u donjem vešu. Drhtali su od straha i hladnoće.

Prve gubitke imali smo tek kada smo pošli dalje od obale. Na jednom uskom priobalnom i ravnom pojasu iznenada su zapraštale protivpešadijske mine. Jednom komandiru je raznesena peta. Sa više strana dopirao je jauk naših boraca.

— Minsko polje! .. Vraćaj se nazad! — začule su se komande u noćnom metežu. — Inženjerci napred! — pozivao je Raša naše minere i naređivao da hitno pronađu prolaz kroz neprijateljska minska polja. .. Ko zna koliko bismo tu još čekali da nam inženjerci otvore prolaze da se neko nije setio zarobljenih nemačkih vojnika u gaćama. Oni su nam brzo i predstretljivo pokazali postojeće otvore i staze kroz njihova minska polja... (Sećanje Sime Teodorovića).

SIMO, PRIPREMI »KACUŠE!«

Za konačno oslobođenje Virovitice vođene su teške i ogorčene petodnevnne borbe. Naročito žilavo su se branile ustaše koji su bili sa ove teritorije. Držali su odstupnicu svojim saveznicima Nemcima i pokušavali da sačuvaju svoju »Nezavisnu«. Sve im je bilo uzalud. Naši borci su bili čvrsto rešeni da ih konačno isteraju iz naše zemlje.

U nadiranju prema Virovitici naš Treći bataljon izbio je pred jedan vis, u podnožju Bilo-gore, na kojem se nalazila neposredna odbrana Virovitice. Dominirao je svojom okolinom pa ga je neprijatelj po svaku cenu želeo održati u svojim rukama. Nekoliko puta je prelazio iz ruku u ruke, ali ga je neprijatelj vraćao žestokim protivnapadom. Petog dana u popodnevним časovima na položaje naše minobacačke čete, čiji sam tada bio komandiir, došao je Raša, komandant Bataljona.

— Simo, pripremi dobro »kacuše«! Hoću da sravnite onaj vis isa zemljom! — naredi mi Raša i odjuri dalje da pripremi bataljon za odlučujući juriš.

Znao sam koliko on voli i ceni pomoć minobacača. Zato ih je i prozvao »kacušama« po ugledu na popularne ruske reaktivne minobacače. Bili smo time polaskani. I nismo ga ni tada izneverili. Na dati signal vis je obavijen dimom i uništavajućim eksplozijama naših mina. Brzu paljbu iz šest teških minobacača prekinuli smo tek kada su neprijateljski vojnici počeli da beže sa visa. Istovremeno je usledio i siloviti juriš naše pešadije koji se zaustavio tek posle proterivanja neprijatelja iz Virovitice. (Iz sećanja Sime Teodorovića).

RAŠA U »ZAGRLJAJU« SA NEMCEM

— Posle zauzimanja utvrđenog visa, za pešadijskim četama koje su jurišale na Viroviticu krenula je i naša minobacačka ^četa — priča Sime Teodorović, komandir ove čete.

— Na kraćem udaljenju, ispred naše čete, kretao se i naš komandant Bataljona Dimitrije Lazarov Raša. Povremeno je zastajkivao i dogledom osmatrao Viroviticu i njenu okolinu. Već na samom prilazu Virovitici, iz jednog šikarom obraslog puteljka iznenada se pojavio nemački vojnik. Zastali su zbunjeno

obojica, udaljeni smo nekoliko koraka jedan od drugog. I dok je Nemač polako podizao pušku i petljao oko njenog zatvarača, Raša je skočio na njega kao tigar. Nemač je ispustio pušku. Došlo je do gušenja. Nemač je već izkolačio oči od Rašinog »zagrljaja« kad smo i mi pritrčali. Zarobljenog Nemca poslali smo u Štab Brigade, a Raša, doteravši malo svoju odeću i kao da se ništa nije ni dogodilo, naredio je da se produži pokret za Viroviticu...

DOK JE ŠAJN ŽIV, NEMCI NEĆE PROĆI

Marta 1945. godine, kada su iNemci kod Belišća forsirali Dravu i stvorili u Baranji tzv. Dravski mostobran, počelo je naglo povlačenje naše brigade na nove položaje kod Baranjskog Petrovog Sela. Povlačeći se zajedno sa komandantom Brigade Žikom Stojšićem, u jednoj kukuruzovini ispred Baranjskog Petrovog Sela naišli smo na naš stroj dobro ukopan u zemlju. Meci su već zviždali iznad naših glava. Odjednom smo naišli na jedno mitraljesko odeljenje. Za teškim mitraljezom »maksim« nišandžija je bio Rom iz Banata, iz Aradca. Zvao se šajn i ja sam ga lično poznavao. Bio je visok, lepuškast, uredan. Dočekao nas je u propisnom vojničkom stavu. Mi smo mu otpozdravili kratko sa njim porazgovarali. Hteli smo da ga ohrabrimo, a on nam je na rastanku odgovorio: »Dok je Šajn živ, Nemci ovuda neće proći«. (Detalj iz sećanja Momira Bugarskog, komesara bataljona u Prvoj vojvođanskoj brigadi).

ISPUNIO SAM ZAVET DRUGU

U Trećem bataljonu Prve vojvođanske brigade imao sam jednog nerazdvojnog druga i pobratima. On je bio delegat 3. voda 1. čete u kojem sam ja bio puškomitraljezac. Zvao se Nikola Stojanović Lis. Imao je 23 godine i bio je rodom iz Iriga. U borbama smo stalno bili zajedno i jednoga dana smo se pobratimili i zavetovali jedan drugome da ko od nas dvojice preživi rat, obavezno poseti porodicu poginulog i ispriča joj gde im je sin i kako poginuo. Tom našem zavetu i bratimljenju prisustvovala je i drugarica Nada Jovanović, tadašnji zamenik komesara našeg bataljona.

Februara 1944. godine prilikom napada na Celić, naš Treći bataljon našao se u teškoj situaciji izložen žestokoj i unakrsnoj vatri neprijatelja. U toj borbi poginuo je i komandant našeg bataljona neustrašivi Radovan Simić Bata. Nedaleko od mene, na ivici sela, na jednoj livadi u samo svitanje začuo sam i jauke moga pobratima. Dotrčao sam do njega i našao ga teško ranjenog. Dovukao sam ga do jedne kućice, mislim da je to bila neka kovačnica. Dok su ga bolničarke previjale, on me je samo tužno gledao i podsetio na obećanje koje smo jedan drugom dali. Prigušujući suze, ja sam mu čvrsto stegao ruku i potrčao dalje u borbu. Posle borbe saznao sam da mi je drug Nikola umro već posle dva dana u našoj bolnici u Trnavi.

Rat je završio. U leto 1945, odmah posle povratka naših jedinica u Vojvodinu, zatražio sam kraće odsustvo i otišao u Irig. Našao sam Nikolinu majku i ispričao joj kakvog je junaka rodila i kako i gde joj je sin poginuo. Bila je to teška scena. Majka je plakala ljubeći Nikolinu sliku. Ni meni nije bilo ništa lakše iako sam izvršio zavet svome pobratimu i najboljem ratnom drugu... (Sećanje Svetozara Bunčića iz Popinaca).

b) ANEGDOTE

TRAŽEĆI OPANAK ZAROBILA ŠVABE

U napadu na Grgurevce, Zora Jovanović, bolničarka 2. čete Drugog bataljona, imala je bosanske vrce na nogama. Kiša, blato i smolasta sremska oranica raskvasili su ove primitivne Zorine opanke od neuštavijene goveđe kože u kojima je došla iz istočne Bosne. Klizala se i mučila Zora u njima sve do Grgurevaca. I onda, za vreme najžešće borbe i juriša jedan opanak ostade joj u uzoranoj bašti švapske kuće. Zaustavljen jakom neprijateljskom vatrom, Bataljon je morao ubrzo da prekine juriš i zalegne. Sa vlažnom i prozeblom nogom Zora se tada setila svog izgubljenog opanka i pošla da ga traži. Brzo je pronašla dvorište i kuću kroz koje je prošla i počela da ga pretražuje. Umesto opanaka, na dnu dvorišta, šćućurene ispod neke nastrešnice, Zora je pronašla dva nemačka vojnika. Brzo je repetirala svoju pušku i ne dajući im da se priberu doviknula:

— Ruke u vis! Predajte se!

Nemci su je još brže poslušali. Drščući od straha pobacali su svoje nove mauzerke ispred njenih nogu i podigli ruke u vis. Prebacivši njihove puške preko ramena, Zora ih je poterala ispred sebe. Na svoj izgubljeni opanak nije više ni pomišljala. Na jednom od zarobljenika ošacovala je i nove vojničke coione. Znala je da je njenim mukama sa vrcama došao kraj... (Ispricala Zora Jovanović).

KAKO JE TOŠA DOŠAO DO PAPRIKAŠA

Todor Pantelić Toša iz Iriga, jedan od najmlađih boraca Prve vojvođanske brigade i komandir voda u Omladinskoj četi, važio je za jednog od najsnalažljivih omladinaca u svojoj četi. Uvek je bio u toku događaja i šta se oko njih dešava i »kuva po našim štabovima«. Svuda je voleo da zaviri... .

Tako se desilo i tog prolećnog dana početkom 1944. godine. Izmoreni i izgladneli u šestoj neprijateljskoj ofanzivi, borci su se odmarali negde u blizini Osmaka, na Rakinom Brdu. Dok su njegovi omladinci spavali, Toša je, po starom običaju, pošao malo da »izvidi okolinu«. Smucajući se tako, Toša iznenada oseći miris nekog ukusnog jela koji je dopirao do njegovih pregladnih nosnica iz jedne jedva primetne udoljice: »Uh, ovo mora da su oni štapski pacovi!? Oni se snalaze, dok mi gladujemo« — pomisli Toša primakavši se bliže udoljici i pritajivši se, rešen da im ovoga puta doskoči.

Bio je u pravu. Kraj prikrivene vatrice, na kojoj se krčkala šerpa puna prasećeg paprikaša, ugledao je Čedu obaveštajca sa još dva kurira i bataljonskim čatom. Prigušujući u sebi bes i nestrpljenje pregladnelog stomaka, Toša sačeka da paprikaš skinu sa vatre pa iskoči pred iznenađene i »snalažljive« drugove. Stali su kao skamenjeni.

— Zdravo, drugovi! Ja onako u prolazu... Nosim neki izveštaj komesaru Jovanu Štokovcu Džoji, pa vidim vas kako se mučite oko ovog paprikaša...

Pri pomenu Džojevog imena, Čeda se namah prepodobi i počeo da zamuckuje.

— Znaš, Tošo, nama sinoć došao jedan seljak i skoro nam ugurao u ruke ovo prasence i nekoliko pogača. Kaže nam: »Dajte spremite to za vaš štab i one vaše omladince... Bili ste tako

dobri prema našem selu...« A ja, baš sada, hteo da pošaljem po kuriru i vama malo ovog paprikaša i pogača... Dobro je što si ti naišao pa im ti i podeli, a Džoji, ćeš sutra odneti izveštaj... Sigurnije je po danu...

— Pa hvala vam, drugovi! Biće mi žao što ih moram buditi usred spavanja. Ali valjda će mi oprostiti zbog vrućeg paprikaša i ovih pogača. .. A što kažete, izveštaj komesaru može i pričetaki...

Naravno, omladinci su bili prezadovoljni što ih je Toša probudio zbog vrućeg paprikaša, a za »neuručeni izveštaj« Džoja je saznao tek posle rata.

PADA NAMA — PADA I ŠVABAMA

Prvih dana januara 1944. jedinice Brigade su se odmarale i sređivale. Analizirani su i ocenjivani postignuti rezultati, intenziviran je rad partijske i skojevske organizacije i politički rad sa borcima. Nakon čitavog niza uspehlih akcija i teških borbi, raspoloženje je bilo izvanredno. Tome su doprinosili i sami borci prepričavajući po ko zna koji put razne događaje, zgode i dosetke. Pričalo se o dva druga u patroli koji su usled zime i neprekidne kiše ozebli i pokisli do kože. Jedan od njih neprestano je psovao. Drugi ga je u jednom trenutku prekinuo pitanjem:

- Šta ti je, zašto stalno psuješ?
- Ta zar ne vidiš, pada, neće prestati dovek!
- Pa šta onda, pada nama — pada i Švabama!

Usled ciče zime i magle Brigada je zastala da prenoći u dosta pustom planinskom predelu, u kome je bilo samo raštrkanih kućica. Jedar kurir Štaba Bigade pronašao je negde topografsku kartu Srema, osvetlio je baterijskom lampom i objašnjavao drugovima:

— Vidi, vidi, evo moga sela! Ovde je kuća moga strica, a čelo bašte je moja.

— Ajde, boga ti, vidi da li ima neka štala da smestimo konje, a dobro bi bilo da pronađeš i malo zobi — dobaci drugi.

U vreme čestih i najvećih pokreta između dvojice po godinama najstarija druga, štapskih konjušara Ace Barača i žike Duraća, često su vođeni razgovori. Kada se spremao jedan od uzastopnih pokreta, uvek zabrinuti Aca, koji je kod kuće ostavio nezbrinute ženu i ćerke, pitao je:

— Je Žiko, kuda ćemo?

— Sad idemo malo na Romaniju.

— A je T to dalje od Srema?

— Ju, još pitaš — odgovori žika.

Već iduće noći usledio je novi, iznenadni pokret, pa Aca opet pita Žiku:<

— A kud ćemo sada?

— Sad ćemo kanda u Crnu Goru.

— Au... pa to mora da je zdravo daleko?

— Slušaj, Aco, ako ne odeš u Crnu Goru, to je k'o da nisi ni bio u partizanima — tešio ga je žika.

Ovakve i slične razgovore prenosili su kuriri i drugi borci u sve jedinice. (Anegdote iz Prve vojvođanske brigade pribeležio Jovan štokovac Džoje).

MA JEBEŠ NOGU. BOJIM SE INJEKCIJE!

— Za vreme boravka Prve vojvođanske brigade na Ozrenu i teških borbi sa četnicima, naša 3. četa Četvrtog bataljona bila je prinuđena na povlačenje, četnici su žestoko navaljivali a mi smo bili slabiji i ostali smo gotovo bez municije. U toj dramatičnoj situaciji naš borac zvani Sektor, Ciganin iz Zemuna, inače veoma hrabar, bio je teško ranjen u nogu. Jedva smo uspeli da ga izvučemo iz borbe i natovarimo na konja. Uputili smo ga u brigadno previjalište.

—< Već pri kraju borbe ranjen sam i ja — priča Lazar Petrović Gane, tada politički delegat voda 3. čete Četvrtog bataljona. — Prebacili su i mene u brigadni sanitet. Tek što su mi previli ranjenu ruku, kad u jednoj brvnari začujem neobičnu dernjavu i zapomaganje. Pošto je u brvnari radila hirurška ekipa, pomislio sam odmah da to nekom od naših boraca amputiraju ruku ili nogu, bez anestezije, kako je to u tim našim ratnim

uslovima bilo skoro uobičajeno. Već na prilazu brvnari spazih moga druga Sektora. On sav izbezumljen od straha, zapomaže i psuje iz sveg glasa. Bolničarke se uzmuvala oko njega, pokušavaju da mu svuku pantalone.

— Šta je družo Sektore!? Zar ti, takva junačina i borčina pa kukaš kao neka žena. Pa bolje je valjda da ti odseku i nogu nego da umreš od gangrene!? — počeh je da ga tešim i ne shvaćajući o čemu se ovde radi.

— Ma jebeš nogu, družo politički! Neka je seku ako treba, ali »one« oće da mi ubodu injekciju! — odgovori mi Sektor i još jače zarida i steže svoje pantalone.

Jedva smo uspeli da ga smirimo i ubedimo da primi injekciju antitetanusa. Ostao je živ i kao ratni vojni invalid živi u Indiji. Obiđem ga kad god me put nanese pored njegove kuće. Popijemo po koju. Zapevamo obavezno našu staru, borbenu: »Kad su Sremci krenuli« ali nikad u prisustvu njegove dece i unučića ne pominjem njegovu injekciju...

MITING INTENDANTA ŠIME

Dvadeset prvog aprila 1944. godine 16. divizija je sa Majevice krenula prema Drini, prešla komunikaciju Zvornik—Tuzla i 24. aprila izbila u okolinu Nove Kasabe i Bratunca. Privreme u Diviziji i u brigadama za prelazak u Srbiju bile su u punom jeku. Jedinice su po strahovitoj kiši i nevremenu izvidale Drinu i prikupljale prevozna sredstva i priručni materijal za njeno forsiranje. Intendanti su nastojali da obezbede što više hrane za rezervu.

Jedan od intendantata, Šime Jablan, nekadašnji komesar ičete i bataljona u Brigadi, Dalmatinac, šaljivdžija, od prvog stroja Brigade stekao je veoma veliku popularnost među borcima. Ovoga puta priredio je jednoj grupi boraca »masnu« intendantsku šalu, koju su oni tek na kraju shvatili kao »politički miting«.

— Sada smo mi, doduše, i gladni i umorni — obraćao se Šime drugovima — ali konačan uspeh, nema sumnje, pripašće nama, pobeda je naša. Naša je, ma koliko da smo mi sada i gladni, i prozeblili, i bos! U Mačvi ćemo se učas podgojiti, u Podrinju ćemo se odenuti, a u Beogradu — nasred Terazija — zaigramo partizansko kolo, zapevaćemo partizansku pesmu.

— Ostavi ti, družo Šime, priču i taj komesarski miting! — prekinuli su ga borci. — Razveselićeš nas jedino porcijom tople pure i makar povećim čikom dobre cigarete!

Šime se nije dao zbuniti:

— A vidiš li, družo, uvukao se neki mangup u našu Narodnooslobodilačku vojsku i rano jutros ukrao šimetovu kišnu kabanicu, natakario je na glavu i sad je suv. O, sole mio! A ti, Šime, kad ti se ova hladna vodurina koja lije kao iz kabla sruči niz prozebla leđa... — ubeđuje gladne i prokisle borce Šime. »Neće ni ovo dugo. I ovaj najkrvaviji rat će se okončati jednoga dana... Opravijaćemo što je porušeno, izgradićemo novo. Turistički auto-put Beograd—Sarajevo—Dubrovnik vijugaće baš ovuda i ići preko novog mosta... Tamo, baš na ivici one borovine, biće izletnički hotel — lepši nego u Švajcarskoj! Lepa drugarica sa čistom i kao sneg belom keceljom reći će vam uz prijatan osmeh: »Izvolite, drugovi, na našu terasu. Da li je po volji kiselo mleko, jogurt s leda, sir, kajmak, obično mleko, sveža mačvanska lepinjica? Ili drugovi žele nešto drugo?«

Borci su se zaneli i slušali Šimeta. Bilo im je prijatno, šime ih pogleda, a zatim nastavi da priča kako će baš tu gde stoje, kraj samog hotela, čist planinski izvor privlačiti osobitu pažnju baš »ikao i ovaj naš ovde!« šime brzo izvuče čašu iz džepa i zahvati vode sa izvora. »Za bolji život malih naroda!« — nazdravi borcima i ispi naskap čašu. »Smrt fašizmu!« dobaci šimetu Nikola Mirković. Borci uzeše Šimetovu čašu i onako gladni počеше slatko piti ledenu vodu sa izvora. A potom odjeknuše smeh i pesma: »Da Srbiju oslobode, fašistički nož je bode!«

Kiša je i dalje lila kao iz kabla. Ledene kapljice su se upijale u odeću... Od Drine su dopirali grmljavina minobacača i štekatanje mitraljeza. «!Na-ga-rrrrrii!» — vrisnu Šime. (Odlomak iz knjige Ž. Atanackovića *Vojvođanski proleter*, Beograd 1970).

BORA UDARIOm KUKUNJEŠĆE

Zima u toku januara 1944. godine bila je oštra i jaka. Kroz duboki sneg i mećavu kolona Prve vojvođanske brigade teško se probijala prema severnim prilazima Tuzli, žurila je da se ostalim brigadama 3. bosanskog korpusa uzme učešće u drugom napadu na ovaj grad. Zbog snežne vejavice prethodnica Bri-

gade je skoro naletela na jednu kolonu Nemaca, jačine oko 200 vojnika, u čijem su se sastavu nalazila i tri tenka. Došlo je do oštre susretne borbe. Da bi zaustavio neprijateljske tenkove, komandant četvrtog bataljona Života Ramtović Soko naredio je da se hitno dovuku protivtenkovski top i protivtenkovske puške bataljona.

Nišandžija na protivtenkovskoj pušci u Trećem bataljonu bio je Sima Teodorović a njegov pomoćnik Bora Jovanović, dvadesetogodišnji Rom iz šimanovaca. Trčeći preko dubokih snežnih nanosa Bora je ostao bez već dotrajalih vrci a na čelo kolone izbio potpuno bos. Sve dok je borba trajala, Bora nije ni osećao svoje već skoro promrzle bosc noge. A onda, kada su se tenkovi povukli u Tuzlu, Bora je iznenada skočio i počeo da igra bos po snegu.

— Šta je, Boro, udaraš »kukunješće! .. A gde su ti vrci? .. Mora da ti je mnogo hladno? — reče mu njegov drug Sima nu- < deći mu neke krpe da uvije noge.

— Ma jebeš mu majku, Simo, dok su ovi tenkovima šklopotali tu u našoj blizini nisam ni osećao da imam noge. Sada mi je gotovo žao što su tako brzo otišli — odgovori mu Bora dok je uvijao noge krpama... (Anegdotu ispričao Sima Teodorović.)

TRUBNI ZNAK ZA JURIS

Prilikom forsiranja Drave 11. aprila 1945. nije išlo bez teškoća. Posle prebacivanja Prvog bataljona, krenuli su bataljonski radni vodovi. U trenutku kad je Radni vod Prvog bataljona stigao na suprotnu obalu, Nemci su izvršili protivnapad na delove Prvog bataljona. Situacija je bila kritična. Grupe boraca već su se bile vratile na obalu, a neki su zagazili u vodu. Bilo je u pitanju dalje prebacivanje artiljerije i drugih jedinica, štab Brigade sa leve obale reke nije mogao da učini ništa.

Tada su stupili na scenu vodnik Jovanović i »Cigan Pila« iz Progara. Oni su jedan za drugim instinktivno, kao pripadnici radnog voda i trubači u bivšoj vojsci, povadili iz džakova trube i zasvirali juriš. Borci su se prenuli, začas se ispravili, podigli puške i kao jedan, bez komande jurnuli na Nemce i rasteerali ih. (Objavljeno u Biltenu Prve Vojvođanske brigade 15. IV 1945).

U OKRUŽENJU

Forsiranje Drave je vanredno uspela operacija Prve brigade jer su iznenađenje, silina udara, odlučnost, prodornost i brzo snalaženje na drugoj obali došli do punog izražaja.

Bugarski bataljon, koji je bio raspoređen uz samo desno krilo 16. divizije, za vreme forsiranja Drave bio je stavljen pod komandu Štaba 16. divizije. Sa komandantom je dogovoreno sve: vreme početka forsiranja, način bez artiljerijske pripreme, sadejstvo i drugo.

Kamenjar, komandant 16. divizije, nakon izvesnog vremena posle početka forsiranja, nazvao je komandanta bataljona i pitao ga kako napreduje. Komandant je odgovorio:

— Gospodin komandir, mi vršimo art. podgotovku! (tj. pripremu).

Još jednom je Kamenjar postavio isto pitanje i dobio isti odgovor. Sada je dodao:

— Pa dokle ćete?

Kada je svanulo i kada je cela divizija bila s one strane Drave, Kamenjaru se javio bugarski komandant sav usplahiren:

— Gospodin komandir divizije, mi okruženi!

— Pa šta onda, jarko vam s neba. Ja sam u okruženju celog veka. Tucite se — prasnuo je. Ipak je naredio da mu se pomogne.

BAZE

Ljutnuo se Kamenjar i kada mu je jedan mladi novinar posle rata postavio pitanje kako je bilo u ratnim bazama.

— E, moj mladiću, nemoj mene to pitati, da smo se krili samo po bazama ko bi se onda tukao sa fašistima — bio je Markov odgovor.

ODGOVOR STALJINU JOŠ 1942. GODINE

Jednom u Dvorcu na Fruškoj gori Jovan Veselinov pred drugom Titom zapita Kamenjara šta je pevao najradije još 1942. godine. Znao je Marko šta Žarko hoće pa zapeva:

Nama Staljin iz Rusije piše,

partizani ne bojte se više!

A mi njemu otvoreno pismo

da se nikad ni bojali nismo!

I Kamenjar doda:

— Eto, mi smo njemu odgovorili još 1942. godine,

Drug Tito je u svom poznatom šaljivom tonu zaključio:

— Pa vi ste u Vojvodini uvek bili ispred nas.

ORIJENTACIJA

Poznata je bila Kamenjarova moć zapažanja i snalaženja u svakoj situaciji. Priča se da je imao oko sokolovo i pri vedrom vremenu mogao da vidi sa Fruške gore toranj na Avali. Brat Jole je jednom sa pčelama dve nedelje sa još nekoliko drugova bio u Fruškoj gori na Bogića krčevini. Marko ih je posetio i čim je došao, u travi odmah zapazio neko vojno obeležje, a svi ovi bivši ratnici tu se svakodnevno okreću i ništa ne zapažaju.

Pa ipak, posle rata desilo mu se ovo: pozajmio Kamenjar kola od Mite Jovanovića Šaje i kad je trebalo da mu ih vrati, nije mogao da pogodi ulicu. Bio je primoran da se vrati kući i ovom telefonira da dođe po svoja kola. Sinovi su to jedva dočekali:

— Au tata, gde ti je smisao za orijentaciju kad ne možeš da se snađeš u novosadskoj Salajci?

KAFA

Jednom je Kamenjar poslužen kafom kvanom na poljskoj vatri. Domaćica se izvinjavala što je u kafu naleteo pepeo.

— Ništa se ne sekiraj, napio sam se ja u detinjstvu tog ceđa do mile volje. Kad god me zaboli glava, a mati dovede jednu babu da mi baca ugljevlje, pa onda tu vodu moram popiti.

GENERALISIMUS

Jedan stolar iz Sremske Kamenice obraća se Kamenjaru i saopštava mu svoje razmišljanje:

— Ej boga ti, Marko, nije to pravo — ti kolar pa general, a ja tišler, to je finiji zanat, onda bih ja trebalo da budem generalisimus.

— E, baš si neskroman. Da si došao kad i ja u partizane, mogao si postati bar pukovnik, a možda i pokojnik — odgovori mu Kamenjar,

KO JE GRMEO?

Intendant se razbaškario na kolima, u koloni koja je noću zastala. Vode se borbe kroz Slavoniju za konačno oslobođenje. Kamenjar izlazi iz džipa bez gornjeg dela uniforme sa oznakama i vodi se ovakav dijalog:

— Druže, skoči, vidi zašto kolona stoji!

— Zašto ti, druže, vičeš! Gde si ti bio kad je grmelo?

— A da li si ti čuo kad je grmelo?

— Ja, bome, jesam! —odgovara intendant ponosan na svoje zasluge.

— A ja sam taj koji je grmeo, skači! — reče Kamenjar i pomenuo sunčevu najbližu rodbinu.

JEDAN JEDINI

Jednom pred Titom Kamenjar upita glumicu Miru Banjac:

— Odakle si, devojana, voleo bih da znam?

Vragolasta Sremica odgovori:

— Ja sam iz kraja gde je sve ravno a ima samo jedan jedini Kamenjar.

SEDMA SS »NA ZAČELJU« KORPUSA

Za vreme marša prema Crnoj Gori, pri prelasku drumu Han Pijesak—Sokolac, iznerviran zasedama koje su Nemci postavljali našim jedinicama na svakom putu sa kamenom podlogom, Marko Peričin Kamenjar uzviknuo je:

— Uh, jarko im sunce — ni jednu cestu ne možemo slobodno da pređemo u svojoj sopstvenoj zemlji. Prosto da čovek zažali da uopšte nema cesta u Jugoslaviji...

PA I ONA JE NAŠA »VOJVOĐANSKA«

Prelazeći preko Zelengore, jašući na čelu kolone, Kamenjar u jednom trenutku se okrete i zapita:

— Ko je u zaštitnici i na začelju?

— Sedma SS »Princ Eugen« divizija, družo komandante! — odgovori mu neki šeret sa začelja!

— Ah, bogara vam vašeg!.. Pa i ona je naša, »vojvođanska«. Ne mogu, izgleda, naše vojvođanske Švabe bez nas ni ovde na Zelengori — ogovori im Kamenjar prihvatajući šalu svojih boraca.

BOGINJA NAPRED!

Komandir čete iz Trećeg bataljona Sava Acimović Talijan vraćao se jedne noći, nešto kasnije, sa devojkom sa igranke. Stražar pred konačištem njegove čete poznao ga je i zaustavio:

— Stoj, koide?

— Bog i boginja — odgovori komandir, koji je prepoznao svoga borca.

— Boginja napred, a bog stoj — bez razmišljanja dovrši ujdurmu stražar. (Objavljeno u Biltenu Prve vojvođanske brigade).

JAJCE

U vreme borbi u severozapadnoj Srbiji, na raspored u Brigadu stigao je Laza Korica Jajče, borac sa više od dve godine ratničkog staža. U donetom pismu bio je zahtev da se rasporedi kao borac. U novoj sredini naišao je na više poznanika. Znali su ga u štabu Brigade, u bataljonima, u četama. Bili smo uvereni da je smenjen sa neke rukovodilačke dužnosti. Ni u ovom slučaju nismo pitali o čemu se radi, niti je Jajče o tome hteo da priča, samo je zahtevao da mu se dodeli protivtenkovska puška i uputi u jedinicu.

Čim se pojavio u Brigadi, njegovi poznanici su prepričavali njegove dosetke i druge duhovitosti.

Decembra 1942. godine bio je poslat da sa kurirom iz Botskih šuma odnesu važna dokumenta u štab u Fruškoj gori. Uobičajeno je bilo da na određite stignu pre svanuća, predane

u selu i naredne noći krenu natrag. Ali nisu stigli u predviđeno vreme nego dan kasnije. Obilazi Jajče oko komande, ispituje raspoloženje, pa samouvereno prilazi i veli:

— Drugovi, krenuli smo na vreme — u prvi mrak. Kad smo izašli iz Divoša, a ono iz krajnjih kuća čuje se pesma. Peva devojka lepše neg' žanka Stokić.⁵ Kažem ja Kuštri: »Ajde samo da vidimo ko je to«. Kad mi tamo, a ona lepa, lepša nego vila Ravijojla... Komesaru, i ti da si bio, ostao bi...

Drugom prilikom krene Jajče u novoosnovanu krojačku radionicu i po povratku žali se drugovima.

— Kad je stigao, a tamo rade neke nepoznate devojke. Taman sam počeo da pričam sa jednom, naiđe komandant i kao da me ne poznaje oštro upita: »Šta radiš ti ovde?« Pričam sa drugaricom, velim ja, a on meni: »Marš tamo među vojsku!« Mene otera, a on ostane. Pa ima li to smisla? To nije drugarski!

I u novoj sredini nastavio je Laza Korica Jajče sa svojim vedrim optimističkim šalama i dosetkama koje su stvarale dobro raspoloženje ili ga vraćale borcima u složenim i teškim prilikama. Posle oslobođenja Loznice jedna jedinica Prve brigade neoprezno je uletela u zasedu fašista na prelasku reke Jadar. Zaseda je razbijena, ali su borci posle toga zbog svoje neopreznosti i gubitaka bili tužni i neraspoloženi.

Jajče je ovako to prokomentarisao:

— Pitam je onomad zamenika komesara: »Je li, Bracane, Vidiš li ti da je septembar 1944. godine? Rusi stigli u Jugoslaviju. Kraj rata će uskoro. Ja sam stari borac, a još nisam član Partije.

— Ne može — odgovori on.

— A šta mi smeta, sunce ti jarko?

— To — kaže on i pokazuje na moju četuricu.

— Pa »to« imaš i ti!

— Da, ali ja sam već član Partije!

— Pa da, u pržfvu si...

⁵ Žanka Stokić, čuvena predratna glumica i radio-pevačica iz Beograda.

A sad mi je još i konj sa protivtenkovskom puškom pao u Jadar, Odnela ga voda. Na kraju će me još i streljati!?

Završio se rat. Jajče je demobilisan kao oficir naše vojske. Dodeljene su mu nove dužnosti i izabran je za člana komiteta. Ali voleo je društvo svojih drugova, muziku, pesmu, špricer, veselje... Pričalo se da je bio smenjen i da je zajedno sa svojim drugom iz sela raspoređen u seosku zadrugu za kočijaša. Obojica su jednom prilikom kao rezervni oficiri pozvani na vojnu vežbu.

Komandir nije bio zadovoljan njihovim ponašanjem, pa im je javno pred strojem zapretio da će napisati za njih karakteristike i »poslati ih na teren«.

Jajče je odmah reagovao obraćajući se svom drugu:

— Jesi li čuo? Ako ti komandir napiše karakteristiku, nećeš više terati vrance, dobićeš ridane! (Anegdotu ispričao Jovan Stokovac).

BODA

Bogdan Stanišić Boda iz Grgurevaca, zemljoradnik, rođen 1904. godine; čovek u godinama, bio je ekonom štaba Brigade. Kao i drugi koji su obavljali dužnost intendanta i ekonoma, bio je neverovatno savestan, društven i prijatan čovek. Posebno se odlikovao sposobnošću šereta i zabavljača. Poznavanjem običaja, prilika i navika ljudi iz Srema izazivao je divljenje svoje publike.

Za vreme zatišja, obično uveče, pod vedrim nebom, ili u seoskoj kućici oko ognjišta, oko njega su se okupljali kuriri štapske čete i ukućani, borci iz drugih odeljenja, a pažljivo su ga slušali i rukovodioci iz Štaba Brigade. Boda je tečno i duhovito pričao o običajima iz života, o slavama, venčanjima, mobama i svatovima kada se Sremci žene »Bačkuljama« ili Bačvani Srenićama. Isticao je razlike i posebnosti. Verno je imitirao čak i kako zvone crkvena zvana u gotovo svakom selu u Sremu.

Sve te njegove priče, koje nije ponavljao, pažljivo su slušali svi i smejali se. Bio je to Bodin doprinos opuštanju posle žestokih borbi, dugih i napornih marševa, gladi i iznurenosti.

Na borbenom putu Brigade sa severnih padina Konjuha prema Ozrenu, iz nekih muslimanskih sela stanovništvo se ispred nas pod uticajem propagande sklanjalo u neprijateljske garnizone prema Tuzli. Sa sobom su odnosili hranu i odvodili goveda i koze. Kuće su ostavljali otvorene, a u dvorištima živinu koju nisu mogli pohvatati. Znali su da partizani neće iskoristiti njihovo odsustvo.

Iako je znao za naređenje da se ne srne ništa uzimati iz tih domaćinstava, Boda ipak nije mogao odoleti a da nešto ne obezbedi i nama za ručak. Jednom su ga tako iznenadili članovi Štaba kada je krišom zaklao uhvaćenu kokoš. Tu na licu mesta dobio je žestoku kritiku, osudu i pretnju. Međutim, supa je bila zaista odlična. Ivanka, štabna kuvarica, znalački je umesila i izrezala prave domaće rezance. Došlo je na red meso i odmah je postalo jasno da ta količina nije samo od jedne kokoši. Na ručak je pozvan i Boda. Meso zanosno miriše a Boda kao začuđen i iznenađen ulazi. Ne pita zašto je pozvan, nego odmah veli:

— Iako ste me izgrdili na pasja kola, bilo mi je žao da ostanete gladni, a žao mi je i već zaklane kokoške. Mislim, biće joj lakše ako joj pridružim i petla. Jer šta bi pevac sam bez kokoške. Svisnuo bi bez nje i tako i tako, a sad kad se jednom pošteno najedemo posle onakve komesarove kritike neće mi biti žao i glavu da izgubim... (Ispričao Jovan štokovac).

c) PESME

JELA NA VRANIĆI

1.

Juriša Prva, odbija juriše
Grmi, puca i bije.
Jela na levom krilu čeka
Druga da previje.
Zaklona više nema
Ako u šumi stoji.
Sa tri strane smrt se seje.
Smeška se skojevka jer se ne boji.

Sremica naša
Lepa, mlada, bela.
Pade joj bacač za leđa
Smrtno je pogodi, padne nam Jela¹.

O Jelo, o dobri družo!
Jesi li ranjena, da li si živa?
Nasrneja se Jela, nema zatvori oči
Daleko od svoje majke, od svojih njiva.
Parče gvožđa žarilo se u srce,
Krv crvena teče, sve se puši.
Zaspala naša Jela, više se nikud ne žuri
Pa neka se sve oko nje ruši.

Jedinica je bila,
Čekaće majka Jelu,
Da je udaje,
Obuče u svilu belu.

2.
Kada se vratimo i nje ne bude s nama,
Majci će pucati srce,
A tešiće je majke:
»Ne plači, drugo, nisi ti sama.«
Ostala mlada Jela, daleko u Bosni,
Na Vranići da čuva večnu stražu.
Pričaće naša deca o Jeli
A kad ih neko pita, to naši borci kažu.

Gospojinka Lazarov-Radomirović

U ISTOČNOJ BOSNI

Nabuja vojska partizanska,
radničko-seljačka, sremska,
zahujaše ravnice i Gora fruška.
To vojsku silnu Vojvodina sprema
u Bosnu preći iz zapadnog Srema.

¹ Jela je bila bolničarka iz s. Sibača u Sremu.

Vojska je ovo paorska
što s Fruške gore krenu
da na prostoru istočne Bosne
i zemlje naše cele
bije fašiste,
slobodu donese i svome Sremu.
Razgovor pođe težački
kroz sela preko Save
rekoše Bosanci:
drži se bando četnika, ustaša, Njemci,
evo nam pojačanja
stigli su Sremci.
Narod je ovo jedan,
Bosanci i Sremci.
Bratstvo se širi
koliko jedinstveni
osetiće izdajnička banda
i sa njima Njemci.

Vasa Vesković¹

¹ Odlomak iz neobjavljene pesme »Paoric«